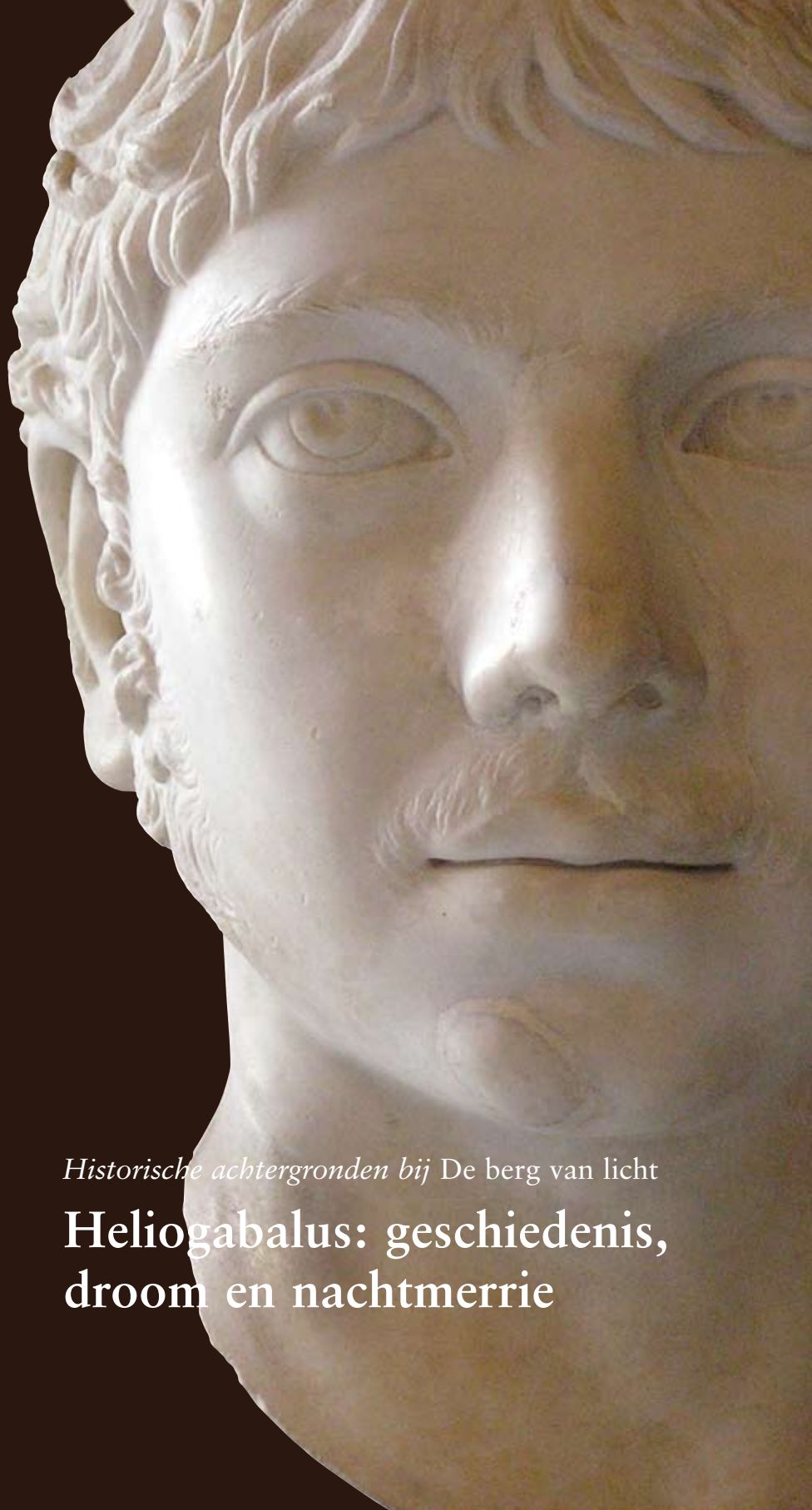

Martijn Icks

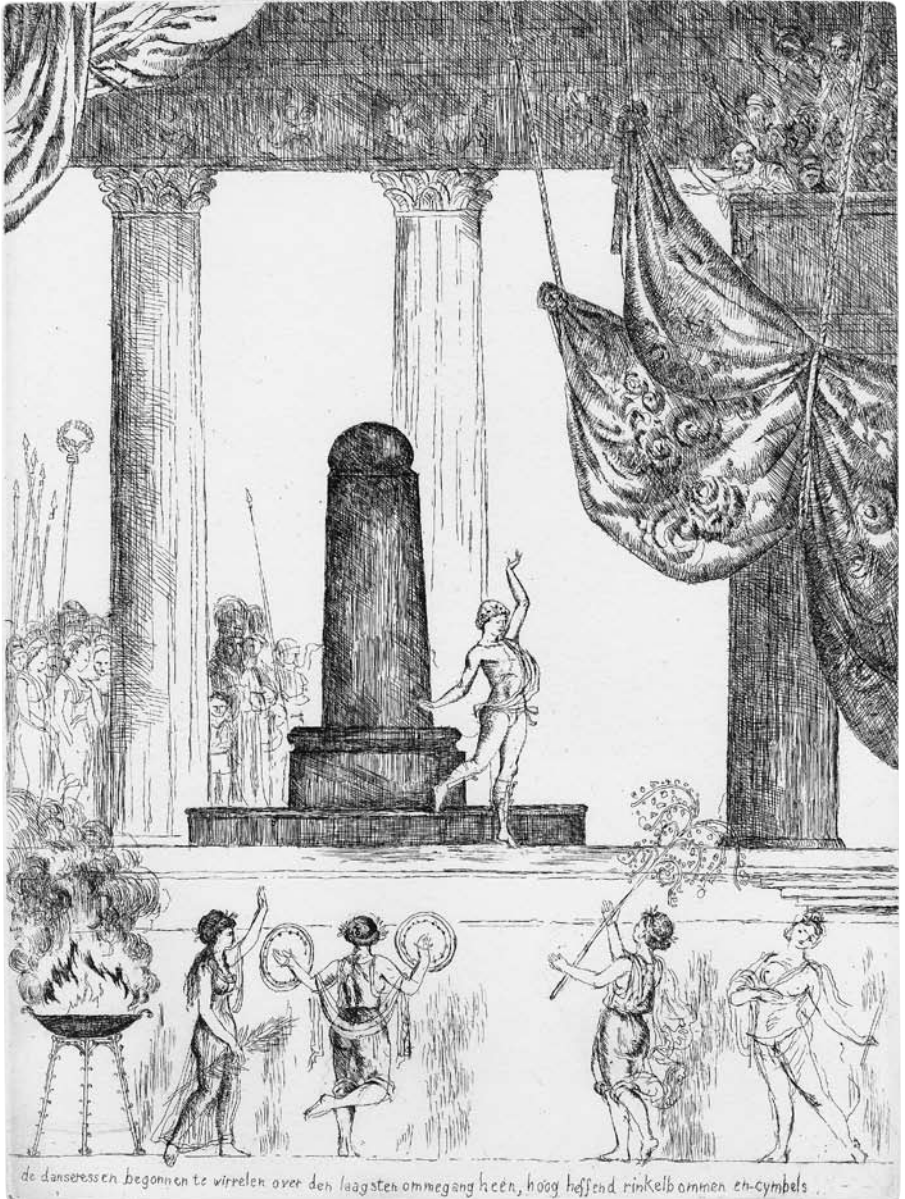
Couperus Cahier X

Historische achtergronden bij De berg van licht

Heliogabalus: geschiedenis, droom en nachtmerrie

Heliogabalus: geschiedenis, droom en nachtmerrie

de danseressen begonnen te wirrelen over den laagsten ommegang heen, hoog heffend rinkelbommen en-cymbels .

Heliogabalus: geschiedenis, droom en nachtmerrie

Historische achtergronden bij
De berg van licht

Martijn Icks

Couperus Cahier X

Louis Couperus Genootschap
2006

© Martijn Icks, 2006

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

Augustus 2006, 350 ex.

ISBN-13: 978 90 75321 10 4

ISBN-10: 90 75 32110 4

ISSN 1386-1573

Inleiding

Tusschen de keizers heeft mij het meest altijd getroffen de figuur van het mooie zonnepriestertje, dat tot keizer werd uitgeroepen, omdat het Leger verliefd op hem was en omdat hij zoo mooi kan dansen. (...) Niemand die over hem schreef, of hij heeft hem gelasterd, zelfs Lombard. Het jongetje was een bedorven Kind en zeker hysterisch in zijn man-vrouwelijkheid, maar hij was niet enkel 'liederlijk' en meer niet. Hij was geniaal, en artiest in alles wat hij deed.¹

Deze woorden schreef Elisabeth Couperus-Baud namens haar man in een folder om *De berg van licht* onder de aandacht van het Nederlandse publiek te brengen. De roman, die in 1905 en 1906 in drie delen verscheen, vertelt het verhaal van Heliogabalus, een van de meest beruchte en wonderlijke keizers die ooit op de Romeinse troon heeft gezeten. Hoewel hij slechts vier jaar aan de macht was, van 218 tot 222 na Christus, verwierf Heliogabalus reeds in de oudheid een ongeëvenaarde reputatie als wrede, waanzinnige wellusteling. De *Historia Augusta*, een werk dat waarschijnlijk in de vierde eeuw werd geschreven, beschimpt hem als 'niet alleen de laagste van alle tweevoeters, maar zelfs van alle viervoeters' en beweert dat hij in schande en weelde voorgaande tirannen als Nero, Vitellius en Commodus overtrof (*Vita Alexandri* 9,4).

Was Heliogabalus werkelijk zo door en door slecht als de *Historia Augusta* en andere antieke werken ons willen doen geloven? Hoe kwam de keizer aan die inktzwarte reputatie? En waarom was Couperus er zo op gebrand om hem in een positiever daglicht te stellen? Om de antwoorden op die vragen te vinden, zullen we de geschiedenis in moeten duiken. Omdat de Romeinse geschiedschrijvers zeer bevooroordeeld zijn, zullen hun verhalen worden aangevuld door andere bronnen, zoals munten en inscripties. Door die naast de antieke geschiedwerken te leggen, wil ik proberen om de regering van Heliogabalus zo objectief mogelijk te reconstrueren. Tegelijkertijd zal ik onderzoeken hoe Couperus het literaire materiaal uit de oudheid heeft gebruikt om zijn eigen verhaal over de verguisde keizer te schrijven. Maar voor we dat doen, is het waarschijnlijk verhelderend om kort stil te staan bij de achtergrond van de Nederlandse schrijver zelf.

Hoewel het beperkend en wellicht zelfs enigszins misleidend is om auteurs in een bepaald hokje te plaatsen, kunnen we Couperus in veel opzichten beschouwen als een man die sterk werd beïnvloed door het decadentisme. Deze literaire stroming, die rond 1900 haar hoogtijdagen beleefde, kenmerkte zich door een

sterke afkeer van de moderne beschaving. Deze afkeer vond zijn oorsprong in de angst voor de snelle veranderingen die in het kielzog van de Franse Revolutie en van de industriële revolutie plaatsvonden. Decadente schrijvers verlustigden zich in het verval dat ze overal om zich heen meenden te zien. Tegelijkertijd probeerden ze hun eigen sociale betrokkenheid tot een minimum te beperken en maakten de kunst los van alle maatschappelijke, religieuze en morele bindingen. *L'art pour l'art* was hun devies: kunst omwille van de kunst. Alles draaide om schoonheid – ook en juist de schoonheid van het bedorvene, slechte en kunstmatige.²

In de boeken van Couperus kunnen we veel decadente thema's herkennen. Typisch decadent is bijvoorbeeld het idee van degeneratie: de notie dat het menselijk ras aan 'overbeschaving' lijdt en daarom steeds meer slappe, ruggengraatloze personen voortbrengt, zoals Bertie uit *Noodlot*. Net als andere decadente schrijvers werd Couperus gefascineerd door het immorele en perverse: hiervan getuigen niet alleen de gedetailleerd beschreven uitspattingen aan het Romeinse hof in *De berg van licht*, maar ook de suggestieve karakterisering van de tweeling Caecilius en Caecilianus in *De komedianten*: twee beeldschone jongens die op het toneel vrouwenrollen vertolken en voortdurend flirten met gladiatoren, slaven en andere mannelijke bewonderaars. Het seksuele element is in deze roman weliswaar niet expliciet, maar wel dik genoeg aangezet om Bastet te verleiden tot de uitspraak dat 'het pederastieke smaakje' van het boek 'tamelijk penetrant' is.³ Tot slot wordt het oeuvre van Couperus natuurlijk gekenmerkt door het telkens terugkerende thema van het Noodlot, een concept dat nauw verwant is aan het fatalisme van het degeneratiedenken: in beide gevallen luidt de achterliggende gedachte dat we allemaal onvermijdelijk onze ondergang tegemoet gaan.

De berg van licht is zonder twijfel Couperus' meest decadente roman. De beschreven gebeurtenissen spelen zich af tegen de achtergrond van het Romeinse Rijk, dat door veel decadente schrijvers werd gezien als het schoolvoorbeeld van een perverse, gedegeneerde beschaving die langzaam tenonderging aan zijn eigen excessen. De hoofdpersoon, keizer Heliogabalus – door Couperus aangeduid met zijn officiële keizerlijke naam, Antoninus – geeft zich zonder terughoudendheid over aan zinnelijk genot en sleurt heel Rome mee in een werveling van extase. Zijn doldrieste, teugelloze bewind is echter van korte duur, want net als zoveel van Couperus' personages valt de losbandige keizer al snel ten prooi aan het Noodlot, waaraan zelfs de heerser van Rome niet kan ontsnappen.

I Keizers en geschiedschrijvers

Tweeëneenhalve eeuw keizerschap

Als we de geschiedenis van het Romeinse Rijk bestuderen, zien we dat Heliogabalus zeker niet de eerste keizer was die vroegtijdig aan zijn einde kwam. Intrige en moord speelden reeds eeuwen een belangrijke rol in de Romeinse troonopvolging. Sinds de moord op de beruchte keizer Caligula in 41 na Christus hadden talrijke heersers een gewelddadige dood gevonden. Keizer Claudius werd in 54 na Christus vergiftigd door zijn eigen vrouw; keizer Nero sloeg in 68 in wanhoop de hand aan zichzelf. Velen van zijn opvolgers verging het niet beter. De generaals die na zijn dood de macht probeerden te grijpen, kwamen stuk voor stuk om het leven zodra ze met een nieuwe pretendent werden geconfronteerd. Hun regering besloeg slechts enkele maanden. Keizer Vespasianus wist in 69 de orde te herstellen, maar slechts voor enkele decennia: zijn zoon en opvolger Domitianus werd in 96 door samenzweerders vermoord.

De veelvoudige moorden hadden wellicht te maken met de aard van het Romeinse keizerschap, dat in de eerste eeuw lang niet zo'n vanzelfsprekend instituut was als wij tegenwoordig wellicht geneigd zijn aan te nemen. Rome was ooit gesticht als koninkrijk – volgens de mythe in 753 voor Christus, maar waarschijnlijk enkele eeuwen eerder – maar had zich in 509 voor Christus van zijn laatste monarch ontdaan. Vanaf dat moment lag de meeste macht in handen van de senaat, een bestuurlijk orgaan waarin de toplaag van de Romeinse aristocratie zitting nam. Voor het dagelijks bestuur waren twee consuls verantwoordelijk, die voor een ambtsperiode van één jaar uit de rangen van de aristocratie werden gekozen. De Romeinse elite was zeer gehecht aan deze republikeinse staatsvorm en keek met afkeer terug op de periode van het koningschap, waarin één man ten goede of ten kwade de dienst had uitgemaakt. Toen generaal Julius Caesar in 49 voor Christus een coupe pleegde en zich de alleenheerschappij over het Romeinse Rijk toeëigende, kwam hem dat dan ook duur te staan: de senatoren brachten hem met tientallen messteken om het leven toen hij zonder lijfwacht het senaatsgebouw betrad.

Op de dood van Julius Caesar volgde een periode van burgeroorlog, waaruit Caesars geadopteerde zoon Octavianus als overwinnaar tevoorschijn kwam. Octavianus koesterde soortgelijke ambities als zijn pleegvader, maar wist dat de senaat het nooit zou accepteren als hij zich tot 'dictator voor het leven' uitriep, zoals Caesar had gedaan.⁴ In plaats daarvan presenteerde hij zich als de grote hersteller van de republiek. Om hem te bedanken voor zijn verdiensten, kende de senaat hem in 27 voor Christus de eretitel *Augustus*, 'de verhevene', toe. In de praktijk werd

de republiek echter helemaal niet hersteld, want Augustus hield de touwtjes stevig in handen. Hij bekleedde alle belangrijke functies permanent of regelmatig, zoals die van consul, volkstribuun en *pontifex maximus* (hogepriester van de Romeinse staatsgodsdienst). Bovendien zwaaide hij de scepter over de belangrijkste provincies van het rijk, waar zich de meeste legioenen bevonden. In naam was hij slechts de eerste onder zijn senatoriale gelijken, maar niemand hoefde eraan te twifelen wie het werkelijk voor het zeggen had. Zo werd tijdens de lange, overwegend vredige regering van Augustus, die duurde tot zijn dood in 14 na Christus, het Romeinse keizerschap gevestigd op de mythe van het voortbestaan van de republiek.⁵

De strategie van Augustus bracht zijn opvolgers – aanvankelijk zijn familieleden, maar na de dood van Nero in 68 een nieuwe dynastie – in een bevoorrechte, maar ook enigszins precare positie. Enerzijds hadden zij als keizers de oppermacht over het rijk. Anderzijds was het van groot belang dat zij hun macht op een acceptabele manier presenteerden. Caligula toonde te weinig respect voor het republikeinse ideaal door zich onverbloemd als despoot te gedragen en zich met de Romeinse oppergod Jupiter te vergelijken. Hetzelfde gold voor Domitianus, die de senaat tegen zich in het harnas joeg met zijn grillige, tirannieke bewind en zich de eretitel *dominus et deus* – ‘heer en god’ – liet aanmeten. Beiden moesten hun hoogmoed met de dood bekopen. ‘Goede’ keizers pakten het beter aan: zij toonden respect voor de senaat (zonder de touwtjes uit handen te geven), waren een stuk terughoudender in hun goddelijke pretenties en onderscheidden zich in plaats daarvan door hun lovenswaardige karaktereigenschappen en indrukwekkende prestaties.

Na de roerige eerste eeuw brak er een lange periode van rust en stabiliteit aan. Veel tweede-eeuwse keizers regeerden ruim twee decennia en stierven op hoge leeftijd. Bij hun dood lieten ze een gunstige reputatie na, zodat ze door de senaat werden vergoddelijkt. Deze gewoonte was al sinds Julius Caesar in zwang en mag enigszins ironisch heten, omdat juist de heersers die tijdens hun regering weinig nadruk hadden gelegd op hun bovenmenselijke status, na hun dood vaak als *divus* (‘vergoddelijkt’) werden vereerd.⁶ Aangezien de keizers vanaf Nerva (96-98) tot Marcus Aurelius (161-180) geen mannelijke nakomelingen hadden, adopteerden ze een opvolger. Dit heeft waarschijnlijk bijgedragen aan de gunstige reputatie van de zogenaamde ‘adoptiekeizers’, aangezien het hen in de gelegenheid stelde om de meest geschikte kandidaat voor het keizerschap te kiezen. Keizer Marcus Aurelius had echter wel een natuurlijke zoon, Commodus, die hem in 180 als alleenheerser opvolgde.

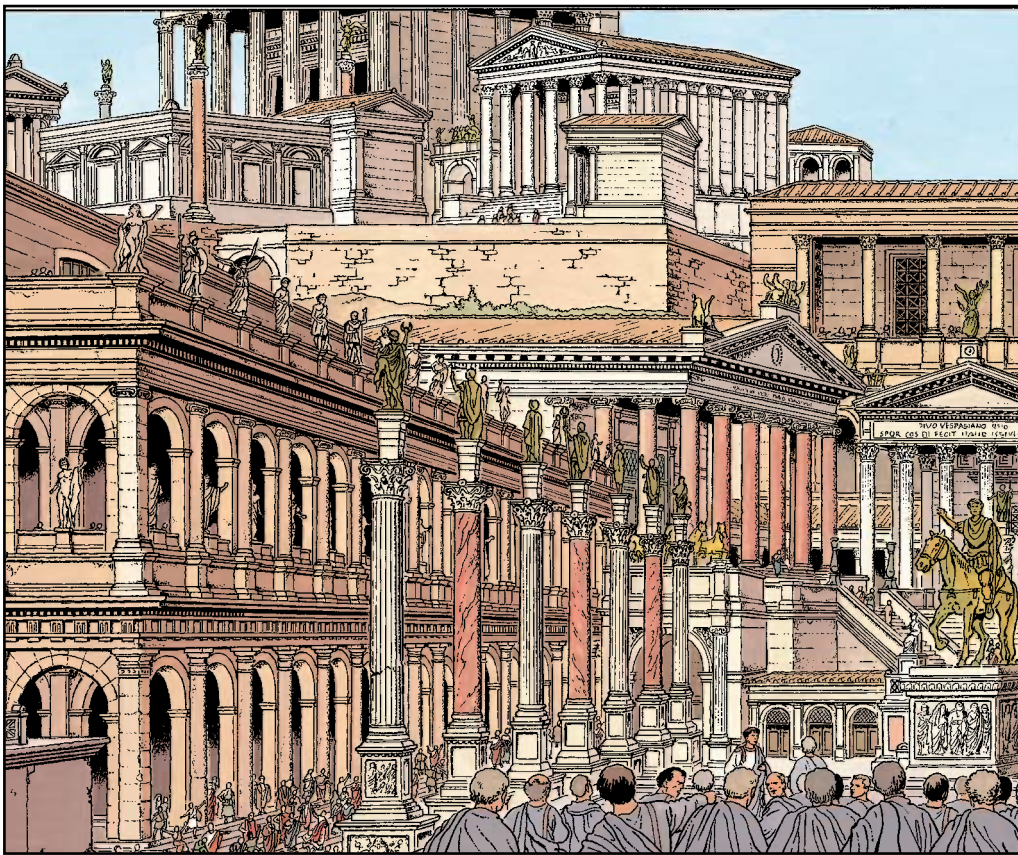
Volgens de geschiedschrijver Cassius Dio veranderde het Romeinse Rijk met de troonsbestijging van Commodus van een gouden koninkrijk in een koninkrijk van ijzer en roest (72, 36,4). De nieuwe keizer had een slechte band met de senaat en liet dit bestuurlijke orgaan zo veel mogelijk links liggen. In plaats daarvan gaf hij veel macht aan enkele favoriete ondergeschikten. Aan het einde van zijn regering doste hij zich uit als de Romeinse halfgod Hercules en begon als gladiator in het Colosseum op te treden, waarschijnlijk om zich voor te doen als de grote veevechter van de Romeinse wereldorde.⁷ Een samenzwering binnen het paleis kostte hem in de oudejaarsnacht van 192 het leven. Opnieuw brak er een periode aan waarin keizers kortstondig regeerden en burgeroorlog uitbrak. Generaal Septimius Severus kwam als winnaar uit de strijd en stichtte een nieuwe dynastie. Hij was

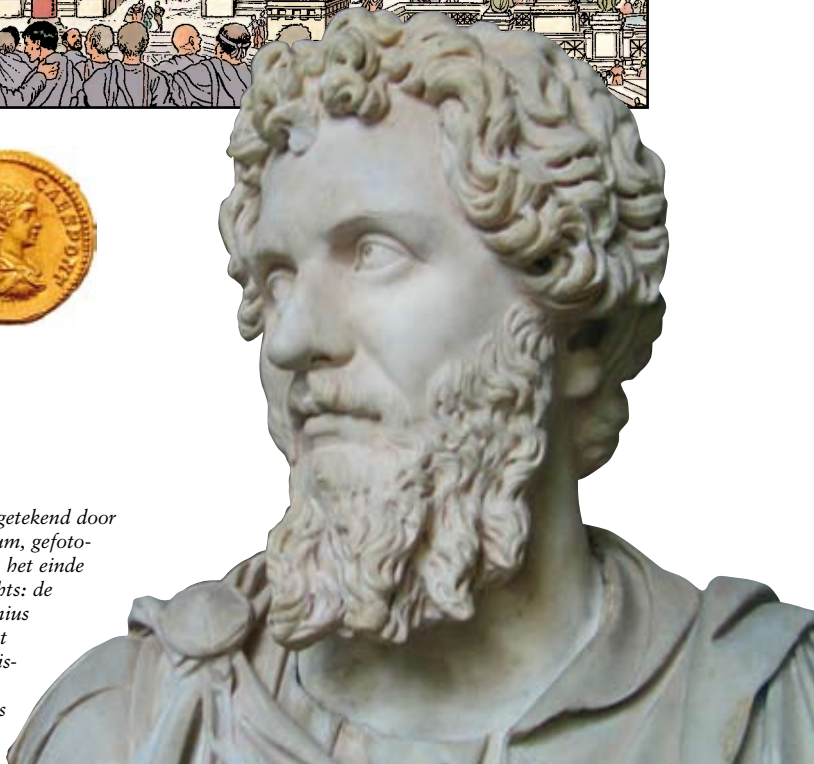
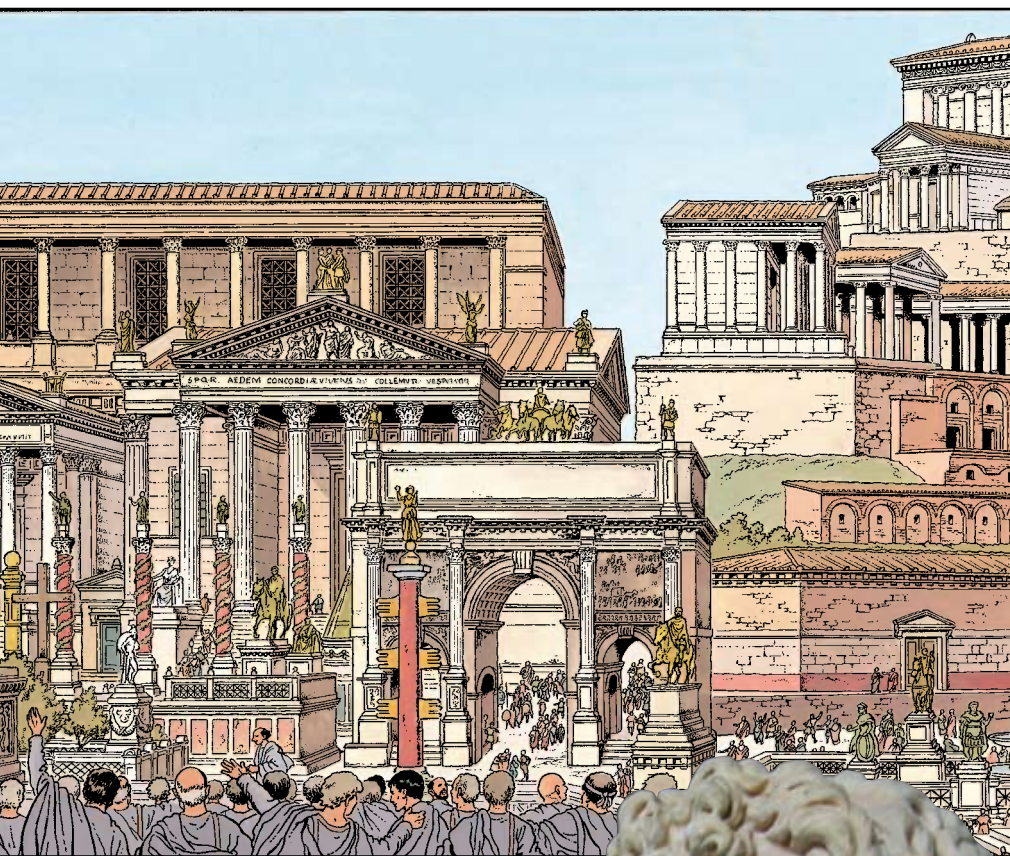
LOUIS COUPERUS
HELIOGABAL
DER SONNENKAISER

HISTORISCHER ROMAN • AUFBAU VERLAG

Omslag van een Duitse vertaling van De berg van licht uit 1920, ontworpen door Max Schwerdtfeger.

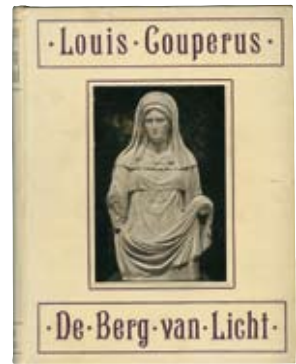
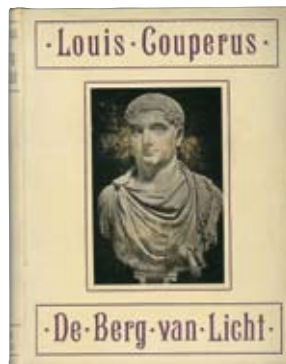
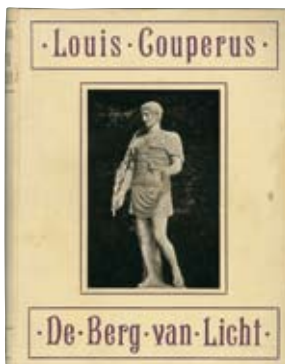

Boven: het Forum Romanum, getekend door Gilles Chaillet. Links: het forum, gefotografeerd vanuit het oosten aan het einde van de negentiende eeuw. Rechts: de buste van keizer Lucius Septimius Severus en hierboven een munt met voor- en achterop beeltenissen van zijn beide zonen (en latere keizers) Lucius Septimius Bassianus (Caracalla) en Publius Septimius Geta.

De stofomslag van een Duitse vertaling van De berg van licht uit 1995, ontworpen door Bert Hülpüsch naar een schilderij van Anselm Feuerbach.

Onder: de omslagen van de drie delen waarin De berg van licht in 1905 en 1906 in Nederland verscheen.

getrouwd met Julia Domna, een vrouw uit de Syrische stad Emesa. Zij schonk hem twee zonen, Geta en Caracalla, die na de dood van hun vader in 211 samen de macht over het rijk erfden. Het duurde echter niet lang voor de onfortuinlijke Geta door zijn oudere broer werd vermoord.

Van 211 tot 217 regeerde Caracalla als alleenheerser. Hij had de reputatie een brute, ruwe man te zijn en bracht het grootste deel van zijn regering met zijn soldaten te velde door. Zijn idool was Alexander de Grote, de fameuze wereldveroveraar. Hoewel Caracalla zijn best deed om diens voorbeeld te volgen, boekte hij met zijn militaire expedities aanzienlijk minder succes. Na een veldtocht aan de noordgrenzen van het rijk verklaarde hij de oorlog aan de Parthen, wier grote rijk ten oosten van het Romeinse lag. De rest van zijn leven bracht hij door met het bevechten van deze vijand, op wie hij weliswaar enkele overwinningen wist te boeken, maar die hij niet definitief kon verslaan. Ondanks zijn heroïsche aspiraties vond hij een roemloos einde: op 8 april 217 stak een van zijn soldaten hem neer toen hij tijdens een reis stopte om langs de weg zijn behoefte te doen.

Caracalla stierf kinderloos. De soldaten in het oosten riepen Macrinus tot keizer uit. Deze man was een van de twee hoofden van de pretoriaanse garde, de keizerlijke lijfwacht. Hoewel de senaat in Rome er waarschijnlijk niet blij mee was, kon men weinig anders doen dan de keuze van het leger accepteren. Macrinus was namelijk niet van senatoriale rang, maar behoorde tot de lagere ridderstand en was daarom eigenlijk niet gekwalificeerd om het keizerlijke purper te dragen. Het bericht van de machtswisseling werd slecht ontvangen door Julia Domna, Caracalla's moeder, die in wanhoop zelfmoord pleegde. De Severische dynastie leek daarmee definitief ten einde te zijn, maar niets was minder waar. Julia Domna had namelijk nog een oudere zuster, Julia Maesa, die door Macrinus werd verbannen naar haar geboorteplaats Emesa. Het zou echter niet lang duren voor de oude dame terugkeerde naar Rome, in het kielzog van alweer een nieuwe keizer: haar religieus bevlogen kleinzoon Heliogabalus, die de Eeuwige Stad op haar grondvesten zou laten daveren.

Romeinse geschiedschrijvers

Geschiedschrijving in de oudheid valt niet te vergelijken met wat wij tegenwoordig onder (professionele) geschiedschrijving verstaan. Moderne historici doen hun best het verleden zo nauwkeurig en objectief mogelijk te reconstrueren, maar dat was in de oudheid gewoonlijk van ondergeschikt belang. Het ging er toen in de eerste plaats om een spannend verhaal te vertellen, waarin de heldendaden van de voorouders breed werden uitgemeten en de lezer talloze voorbeelden van bewonderenswaardig en verderfelijk gedrag kreeg voorgeschoteld. Het vellen van een moreel oordeel over het verleden, iets dat veel moderne historici proberen te vermijden, was voor antieke auteurs de gewoonste zaak van de wereld – sterker nog, het was een van de voornaamste taken van de antieke geschiedschrijver. Hoewel de ene auteur waarheidsgetrouwer was dan de andere, zagen velen er geen been in om de beschreven gebeurtenissen enigszins te verdraaien of op te smukken als dat de 'moraal van het verhaal' ten goede kwam. Zo zijn veel geschiedwerken uit de oudheid doorspekt met lange, fraai geformuleerde toespraken die de schrijvers beroemde generaals en politici in de mond legden. De historische personages

werden op deze manier neergezet als ‘helden’ of ‘schurken’ die ‘goede’ of ‘slechte’ standpunten verwoordden.

Romeinse geschiedschrijving was vooral een bezigheid voor de hogere standen, met name de senatoren. Zij hadden de tijd en de ontwikkeling om zich aan deze oefening te wijden. Als gevolg hiervan zijn de waarden en normen die in de overgeleverde Romeinse geschiedwerken worden uitgedragen gewoonlijk typisch elitair: de schrijvers zijn vooral geïnteresseerd in hun eigen stand, kijken neer op het gewone volk en de soldaten, en hechten veel waarde aan traditie en het prestige van de senaat. De stichting van het keizerrijk bracht bovendien een focus op de persoon van de keizer teweeg. Nu één individu het gehele politieke speelveld overschaduwde, begon de Romeinse geschiedschrijving sterk biografische trekken te vertonen. Het beste voorbeeld hiervan is de tweede-eeuwse schrijver Suetonius, die twaalf opeenvolgende heersers tot in detail besprak, van hun karakter en uiterlijk tot hun politieke carrière. Men had vaak de neiging om de hele geschiedenis tot het doen en laten van de keizer te reduceren. Direct of indirect werd deze verantwoordelijk gesteld voor vrijwel alle voor- en tegenspoed in het rijk.

Het oordeel dat geschiedschrijvers over een keizer velden, was vaak in hoge mate afhankelijk van de vraag hoe hij zich ten opzichte van de senaat had gedragen en of hij respect had getoond voor de Romeinse tradities. De diplomatieke Augustus werd dan ook met lof overladen, terwijl recalcitrante figuren als Caligula en Nero in felle bewoordingen werden verguisd – zij het natuurlijk wel pas toen ze veilig onder de zoden lagen! Vanwege de moralistische aard van de Romeinse geschiedschrijving werden keizers tot voorbeelden van goed of slecht gedrag gemaakt. Daarbij werd een genuanceerde beoordeling vaak opgeofferd aan het streven om een heerser in een van beide categorieën te plaatsen. Geschiedschrijvers maakten gebruik van *topoi* – telkens terugkerende stereotyperingen die de goede verstaander meteen vertelden of hij over een voorbeeldig leider of een misdadige tiran aan het lezen was. Zo waren ‘goede’ keizers als Augustus, Trajanus en Marcus Aurelius onveranderlijk wijs en rechtvaardig en blonken ze uit door hun bestuurlijke en militaire kwaliteiten, terwijl ze zich toch gematigd en bescheiden opstelden. ‘Slechte’ keizers als Caligula, Nero en Commodus daarentegen waren wreed, waanzinnig en onberekenbaar. Zij maakten zich schuldig aan de gruwelijkste misdaden, van perverse seksuele praktijken tot het martelen en vermoorden van iedereen die hun voor de voeten liep.⁸

Heliogabalus valt onmiskenbaar in de categorie ‘slechte keizer’. Zijn vierjarige bewind is door drie antieke auteurs uitgebreid opgetekend: Cassius Dio, Herodianus en de anonieme auteur van de *Historia Augusta*. Cassius Dio was een senator uit de provincie Bithynië (het huidige Noord-Turkije), die leefde van circa 170 tot na 229. Zijn tachtigdelige, in het Grieks geschreven werk beschrijft de geschiedenis van Rome vanaf de stichting van de stad tot het jaar 229. Ondanks het feit dat sommige tekstfragmenten zijn beschadigd of alleen zijn overgeleverd als samenvattingen van middeleeuwse geleerde monniken, is het voor de tweede en vroege derde eeuw de voornaamste literaire bron. Over het algemeen geldt Dio als redelijk betrouwbaar. Zijn standpunten getuigen enerzijds van een duidelijke affiniteit met de Griekse cultuur, wat voor iemand uit het Griekstalige oosten van het rijk niet

verbazingwekkend is. Anderzijds betoont Dio zich een man met een conservatief, elitair Romeins denkraam: zoals vrijwel alle senatoren pleit hij voor een zo groot mogelijke macht en prestige van de senaat en is hij sterk gekant tegen alle invloeden die wezensvreemd zijn aan de Romeinse cultuur. Deze houding zien we ook terug in Dio's standpunt met betrekking tot het keizerschap: keizers moesten naar zijn mening de Romeinse traditie volgen en zich laten voorstaan op hun prestaties en deugden, niet op goddelijkheid.⁹

Hoewel Cassius Dio een tijdgenoot van Heliogabalus was, vormt zijn beschrijving van diens regering zeker niet een van de betere stukken van zijn werk. Dio was niet in Rome toen Heliogabalus daar de scepter zwaaide: de senator bevond zich in Klein-Azië en had dus geen persoonlijke ervaring met de keizer. Als gevolg daarvan berust dit deel van zijn geschiedenis volledig op de verhalen van anderen. Dio steekt zijn afkeer van de tegendraadse, bij uitstek on-Romeinse Heliogabalus niet onder stoelen of banken. Hij laat duidelijk blijken de jaren 218-222 als een aanfluiting te beschouwen en doet dan ook geen serieuze poging deze episode nauwkeurig en genuanceerd te beschrijven.

Herodianus, die leefde van circa 175 tot 250, was geen senator maar waarschijnlijk de zoon van een vrijgelaten slaaf. Hij werkte vermoedelijk in de keizerlijke administratie en schreef een achtdeelig werk over de periode vanaf de dood van keizer Marcus Aurelius in 180 tot aan de troonsbestijging van Gordianus III in 238. Hoewel zijn boeken, in tegenstelling tot die van Cassius Dio, volledig en onverkort zijn overgeleverd, wordt hij toch als de mindere geschiedschrijver van de twee beschouwd. Herodianus was slordig met data en jaartallen en sprong tamelijk vrij met feiten om als dat het dramatische effect van zijn verhaal ten goede kwam. Net als Dio gaf hij blijk van een voorliefde voor de Griekse cultuur, die hij net als Dio verbond met een conservatieve, elitair Romeinse instelling. Omdat hij echter afkomstig was uit een lagere stand, hechtte hij minder waarde aan de macht en het prestige van de senaat dan zijn hogergeplaatste tijdgenoot. In zijn visie draaide alles om de keizer.¹⁰

Bij het beschrijven van de periode 218-222 schenkt Herodianus minder aandacht aan de vermeende uitpattingen van Heliogabalus dan Cassius Dio. Daarentegen gaat hij dieper in op de religieuze aspecten van het bewind van de jonge keizer. Hij noemt allerlei details die nergens anders zijn vastgelegd, maar die niet altijd onwaarschijnlijk lijken. De omstreden monarch wordt door Herodianus wat minder zwart afgeschilderd dan door Cassius Dio, maar het beeld blijft uitgesproken negatief.

De *Historia Augusta* is al het onderwerp van menig wetenschappelijk debat geweest. Het werk bestaat uit een reeks keizerbiografieën, van Hadrianus (117-138) tot en met Diocletianus (284-305), en wekt de indruk te zijn geschreven door zes verschillende auteurs aan het einde van de derde en het begin van de vierde eeuw. Nauwkeurig onderzoek heeft echter aangetoond dat de *Historia Augusta* vrijwel zeker geschreven werd door één auteur, die aan het einde van de vierde eeuw leefde. Deze auteur baseerde zich voor een deel op oude bronnen, maar voor een belangrijk deel ook op zijn fantasie. Meer dan enige andere antieke bron staat de *Historia Augusta* bekend om zijn onbetrouwbaarheid. De auteur vertelt vaak de meest fantastische verhalen over Romeinse keizers en past de feiten aan zijn

verbeelding aan. Dit geldt ook voor de *Vita Heliogabali*, de biografie van Heliogabalus, die bol staat van de sterke staaltjes en onwaarschijnlijke anekdotes. Geen keizer komt er in de *Historia Augusta* zo slecht van af als Heliogabalus: de jonge monarch wordt voorgesteld als de meest bizarre en ongeschikte kandidaat die ooit op de Romeinse troon zetelde.¹¹

Onze kennis over de persoon en daden van Heliogabalus is niet alleen afkomstig van antieke geschiedschrijvers. Oudheidkundigen maken ook gebruik van andere bronnen, zoals munten en inscripties, papyrusteksten, beeldhouwwerken en resten van gebouwen. Uit de periode 218-222 zijn vooral de eerste twee overgeleverd. Munten zijn van immens belang omdat ze gewoonlijk heel precies te dateren zijn, vaak zelfs op het jaar nauwkeurig. Bovendien werden keizerlijke munten gebruikt om bepaalde ideeën en boodschappen over het hele rijk te verspreiden. De voorzijde toonde gewoonlijk het portret van de keizer, maar de afbeeldingen en opschriften op de achterzijde vestigden de aandacht op keizerlijke deugden en prestaties, toonden goden of mensen waarmee de heerser zich wilde associëren en bejubelden de eenheid en voorspoed van het rijk. In zekere zin vormden ze waarschijnlijk een propagandamachine, hoewel men kan twisten over de interne samenhang, de bewuste planning en het effect van het geheel aan boodschappen dat naar buiten werd gebracht.¹²

Inscripties vinden we voornamelijk terug op bouwwerken, sarcofagen en de sokkels van beelden. Ze konden door de keizer of door privé-personen worden opgericht en zijn van allerlei aard; van de beschrijving van de carrière van een senator tot de verkondiging van een nieuwe wet. Nu we de fictieve Heliogabalus uit *De berg van licht* gaan vergelijken met zijn historische voorganger, zullen we regelmatig teruggrijpen naar munten en inscripties om de gegevens uit de literaire bronnen te bevestigen, te weerleggen of aan te vullen.

II De priester uit het oosten

De cultus van Elagabal

De naam Heliogabalus is een bijnaam die voor het eerst opduikt in het werk van de vierde-eeuwse geschiedschrijver Aurelius Victor (hoewel het goed mogelijk is dat de keizer al bij zijn leven zo werd genoemd) en die werd overgenomen door latere auteurs. ‘Heliogabalus’ is een samentrekking van twee namen: Helios, de Griekse zonnegod, en Elagabal, de oppergod van de Syrische stad Emesa. Voorzover we weten, heeft Helios niets met keizer Heliogabalus te maken, behalve dat hij net als Elagabal met de zon werd geassocieerd. Elagabal speelde daarentegen een belangrijke rol in de periode 218-222: de keizer had zo’n nauwe band met deze god dat hun namen tot op de dag van vandaag aan elkaar gelijk worden gesteld.¹³ Elagabal – of Helegabalus, zoals Couperus hem noemt – is het goddelijke Licht in *De berg van licht*, gesymboliseerd door de zwarte steen. Om verwarring te voorkomen, zullen we in deze tekst de keizer met de naam Heliogabalus en de god met de naam Elagabal aanduiden.

Heliogabalus werd waarschijnlijk geboren als Varius Avitus Bassianus. Zijn ouders, allebei afkomstig uit Syrië, waren niet de minsten. Sextus Varius Marcellus, de vader van de jongen, had de rang van senator en bekleedde belangrijke bestuurlijke posten onder de keizers Septimius Severus (193-211) en Caracalla (211-217). We weten niet zeker wanneer en hoe hij is gestorven, maar hij heeft het niet meer meegemaakt dat zijn zoon aan de macht kwam. Heliogabalus’ moeder, Julia Soaemias, was verwant aan de keizerlijke familie. Háár moeder (Heliogabalus’ grootmoeder), Julia Maesa, was de oudere zus van keizerin Julia Domna, de echtgenote van Septimius Severus. Gedurende de regeringen van Severus en Caracalla leefde Julia Maesa samen met haar keizerlijke zus in het paleis. Mogelijk, maar niet zeker, woonden Julia Soaemias en Heliogabalus daar ook.

Het tijt keerde in 217, toen Caracalla in het oosten werd vermoord en Macrinus de macht overnam. Julia Domna pleegde zelfmoord; Julia Maesa werd door de nieuwe keizer teruggestuurd naar Emesa, de stad waar de familie vandaan kwam. Heliogabalus was op dat moment waarschijnlijk veertien jaar oud. Couperus, die hem in dit deel van de roman aanduidt met de naam Bassianus, beschrijft wat de jongen bij aankomst ervaart:

En dadelijk, te Emessa, had Bassianus gevoeld, dat hij geen Romein was in bloed, maar Syriër, Aziaat en Oosterling. Nauwlijks ontwassen der prilheid van kinderjeugd, had hem dadelijk in Emessa verrast een lucht, atmosfeer, vreemd

bekend, die hij glimlachend inademde; het bloed zijner grootmoeder, Moeza, DE Moeder, het bloed zijner eigene moeder jubelde dadelijk in hem met eene blijdschap, en hoe onbezorgd zijn kinderjaren ook waren heengebloeid in de kameren dier twee vrouwen op het Palatium, (...) tòch was het hem in Emessa, of hij in Rome altijd iets gemist had: een zoele glimlach, die in de lucht om hem aandreef, glimlach van sympathie en begroeting; warme kus van bekende wellusten; omhelzing, mysterieus en mystiek, of hij, onbewust, kind, iets gemist had, dat hem nu zoo overdadig overstelpte... (p.22-23)

Het is een interessante vraag hoe ‘oosters’ Heliogabalus werkelijk was. Als de jongen zijn jeugd inderdaad bij zijn grootmoeder in het keizerlijk paleis had doorgebracht, moet hij goed bekend zijn geweest met de Romeinse zeden en gewoonten. Zijn vader en moeder waren weliswaar allebei Syrisch, maar kwamen van families die het Romeinse burgerrecht bezaten en waren nauw verbonden met de keizerlijke machthebbers. Niettemin zou Heliogabalus als keizer regelmatig tegen de Romeinse tradities indruisen en zich daarmee veel haat en spot op de hals halen. Er zit waarschijnlijk dus wel een kern van waarheid in de notie dat hij ‘oosters’ en ‘on-Romeins’ was, maar we moeten ernstig rekening houden met de mogelijkheid dat deze ‘oosterse’ aard zowel door de antieke auteurs als door Couperus is overdreven, elk met hun eigen redenen, zoals we nog zullen zien.

In Emesa bevond zich een grote tempel voor de lokale zonnegod Elagabal, die werd vereerd in de vorm van een zwarte, kegelvormige steen. Zo’n steen wordt een *baetyl* – ‘huis van god’ – genoemd en was voor Syrische religies toentertijd niet ongebruikelijk. Niettemin had de populariteit van Elagabal zich ook buiten Emesa verbreid, zoals Herodianus ons laat weten: ‘De god wordt niet alleen door de inheemsers vereerd, maar ook door de satrapen van de aangrenzende gebieden en de koningen van de barbaren proberen elkaar te overtreffen met de kostbare wijgeschenken, die ze jaarlijks zenden.’ (5, 3,4) Hoewel een cultusobject als de zwarte steen anders zou doen vermoeden, beweert Herodianus dat Elagabal een zonnegod was (5, 3,4). Deze bewering wordt door inscripties bevestigd.¹⁴ Er werden in Emesa ook andere goden en godinnen vereerd, maar Elagabal gold als de onbetwiste oppergod.

Volgens Herodianus waren zowel Heliogabalus als zijn jongere neefje Alexianus aan de dienst van Elagabal gewijd, maar was Heliogabalus hogepriester omdat hij ouder was (5, 3,3; 3,6). In *De berg van licht* wordt de jongen terzijde gestaan door de oppermagiër Hydaspes, die zijn pupil instrueert terug te streven naar het sekseloze licht waaruit alles voortkomt. Om dit te bereiken moet Heliogabalus eerst beide seksen in zich in evenwicht brengen; hij moet ernaar streven ‘Man-Maagd’ te zijn, zowel ‘Adam’ als ‘Heva’. Van zo’n uitleg is in de antieke bronnen echter geen sprake. Cassius Dio, Herodianus en de auteur van de *Historia Augusta* geven geen enkele verklaring van de diepere betekenis achter de Elagabal-cultus. Waar haalde Couperus zijn ideeën dan vandaan? Maarten Klein heeft opgemerkt dat de idealisering van de androgyn – een wezen dat kenmerken van beide seksen vertoont – in het fin-de-siècle een veel voorkomend thema was, dat samenhang met de belangstelling voor kleine, alternatieve religies. Hij ziet in de mystieke leer

van Elagabal, zoals die in Couperus' roman voorkomt, veel overeenkomsten met de ideeën van Sâr Péladan. Deze negentiende-eeuwse schrijver en mysticus pleitte voor het terugstreven naar een androgyn vorm.¹⁵

Toch hebben de sekse overstijgende ambities van Heliogabalus in *De berg van licht* ook wortels in de oudheid. In de antieke bronnen worden de keizer opmerkelijk vaak allerlei vrouwelijke eigenschappen en gedragingen toegedicht. 'Hij verscheen als man én als vrouw en gedroeg zich in beide hoedanigheden op de meest wellustige wijze', laat Cassius Dio ons weten (80, 5,5). 'Tijdens het recht spreken leek hij enigszins een man te zijn, maar bij andere activiteiten verfraaide hij zijn manier van doen en de intonatie van zijn stem' (80, 14,3). Volgens Dio vermaakte Heliogabalus zich met het weven van wol – een uitgesproken 'vrouwelijke' activiteit – droeg hij soms een haarnet en maakte hij zich op (80, 14,4). Dit laatste wordt bevestigd door Herodianus, die er nog aan toevoegt dat de jonge heerser 'verwijfd gekleed' was, aangezien hij gouden halskettingen en zachte kleren droeg (5, 7,8). De *Historia Augusta* geeft een serie voorbeelden van Heliogabalus' verwijfde gedrag: de keizer verkleedde zich als Venus om het Paris-oordeel na te spelen; liet zijn hele lichaam epileren; droeg een diadeem met juwelen om zijn gezicht er vrouwelijker uit te laten zien; en baadde in het badhuis altijd met de vrouwen (*Vita Heliogabali* 5,4-5; 23,5; 31,7). Het sterkste verhaal komt echter van Dio, die niet alleen beweert dat de jonge heerser plannen had om zich te castreren, maar dat hij zelfs aan zijn artsen vroeg of ze hem door middel van een incisie van een vagina konden voorzien (80, 11,1; 16,7).

Het is onwaarschijnlijk dat deze verhalen – voorzover ze waar zijn – iets te maken hadden met Heliogabalus' religieuze overtuiging. Dio zegt zelfs expliciet dat de keizer zich alleen maar wilde laten castreren vanwege zijn verwijfdeheid. Dat vormt dan ook de kern van deze anekdotes in het werk van Cassius Dio, Herodianus en in de *Historia Augusta*. De auteurs willen aantonen hoe ongeschikt Heliogabalus in hun ogen was om te regeren. Verwijfdeheid is in dat geval een vaak gebruikte beschuldiging; een *topos* dat ook andere 'slechte' keizers zoals Caligula en Nero voor de voeten werd geworpen. Er is weliswaar geen enkele andere Romeinse heerser die dit denigrerende stempel zo nadrukkelijk kreeg opgedrukt als Heliogabalus, maar dat kunnen we waarschijnlijk aan de Syrische afkomst van de jongen toeschrijven. In Romeinse ogen waren Syriërs haast per definitie verwijfde oosterlingen zonder ruggengraat, die zich drenkten in parfum en zich omringden met eunuchen.¹⁶ Dio noemt de keizers zelfs regelmatig Sardanapalus; een verwijzing naar een mythische Assyrische vorst die als het summum van de verwijfde, weeldezuchtige oosterling gold (zie bijvoorbeeld: 80, 1,1; 10,2; 13,1).

Wat betreft de precieze aard en betekenis van de Elagabal-cultus blijven we helaas in het ongewisse. Het is maar zeer de vraag of er wel een uitgewerkte theologie aan de verering van de zwarte steen was verbonden. Veel antieke religies hielden zich meer bezig met rituelen dan met zingeving, geboden en het hierna maals – het joden- en christendom waren wat dat betreft eerder uitzondering dan regel. Wie de goden vereerde, had goede hoop op voorspoed en succes. Gewoonlijk deed men dat met offerandes en gebeden, maar voor Elagabal bestond er nog een andere, tamelijk spectaculaire verering: de dans van de hogepriester.

De dans van de hogepriester

De scène waarin Heliogabalus in de grote tempel van Emesa voor de zonnegod danst, terwijl het volk en de soldaten zich verdringen om een glimp van hem op te vangen, is zonder twijfel een van de meest gedenkwaardige scènes uit *De berg van licht*. Als geen ander weet Couperus de extase te beschrijven die het publiek tijdens het hoogtepunt van de dans bevangt:

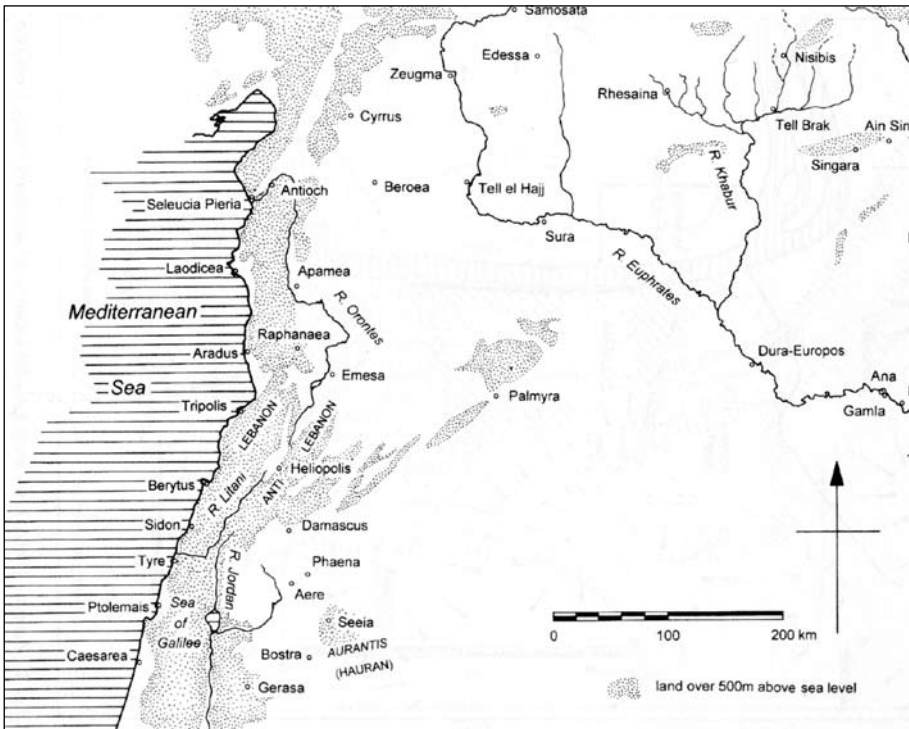
Razende schreeuwde het volk. Machteloos van verlangen opgesloten tusschen de tallooze zuilen, achter de wacht der veliten, strekten daar allen de handen uit, schreeuwden alle kelen den naam van den erbarmenden god. En plotseling, de Magiërs, de priesters, de deernen, de Zonnekinderen hem dicht omringend, staande, geknield, en ter neêr gestort, gingen Bassianus' vingers langzaam uit naar den schulp, en lieten het juweel, als één brandende roode drop, neêrvallen in de handen van Alexianus... Tusschen de reikende handen der deernen werd de Middelaar, nedergedaald, Man; zijn efebe-lid, klein, maar door de beweging van den Dans in streving gericht, verzichtbaarde rozigjes-wit; maar zilverblank zwol hem de borst, die hij tot maagdeboezem uitzette, en tusschen de reikende handen der Magiërs werd, àlvermogend, de Middelaar Maagd. En het was of alle de handen der Aarde uitstrekten naar zijne erbarming, want duizende handen der kermende, kreunende, krijschende Menigte grijpklauwden uit om hem meester te worden, kushanden werden hem toe geslingerd, en de mirmillo Gualterius bulkte, heel luid en heel hoorbaar uit:

– Lièvert die je bent!! (p. 68)

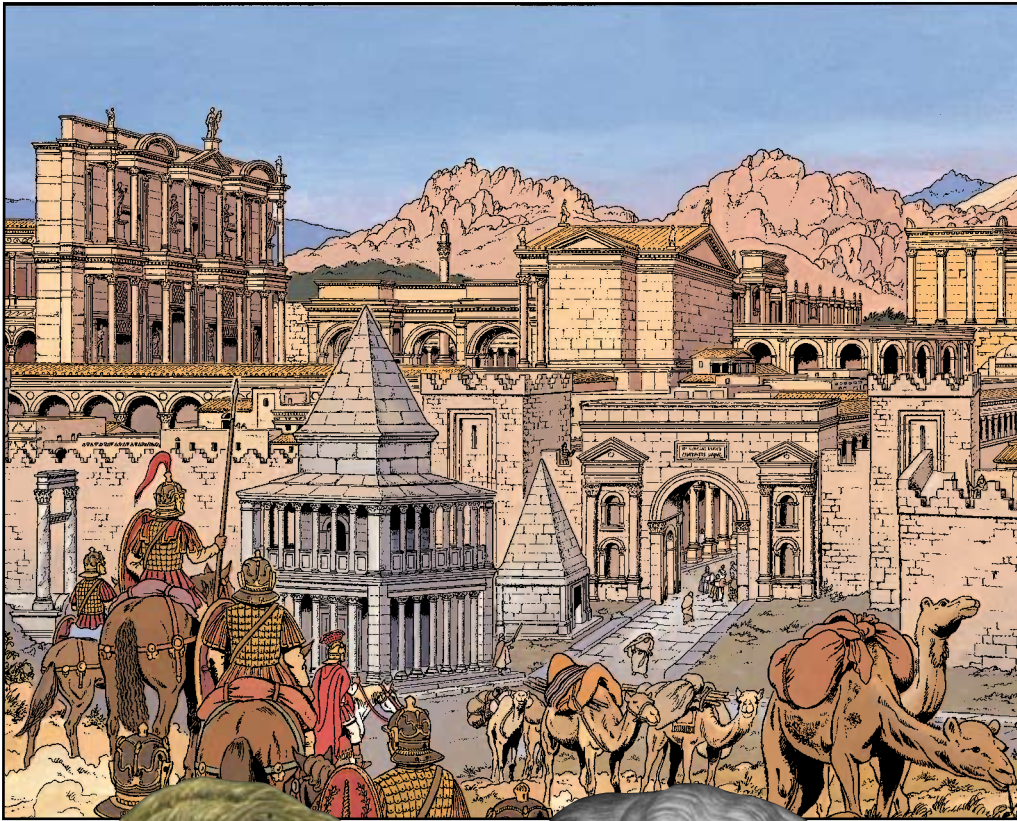
In Couperus' voorstelling symboliseert de dans hoe Heliogabalus vanuit een sekseloze staat tot Man-Maagd transformeert, net als het mannelijke en vrouwelijke principe volgens oppermagiër Hydaspes waren voortgekomen uit het van oorsprong sekseloze Licht. We hebben reeds besproken dat er geen reden is om aan te nemen dat dergelijke ideeën ook in de historische Elagabal-cultus voorkwamen. Als de dans van de hogepriester al iets symboliseerde – en dus méér was dan louter een alternatieve wijze van godenverering – hebben we daar geen informatie over.

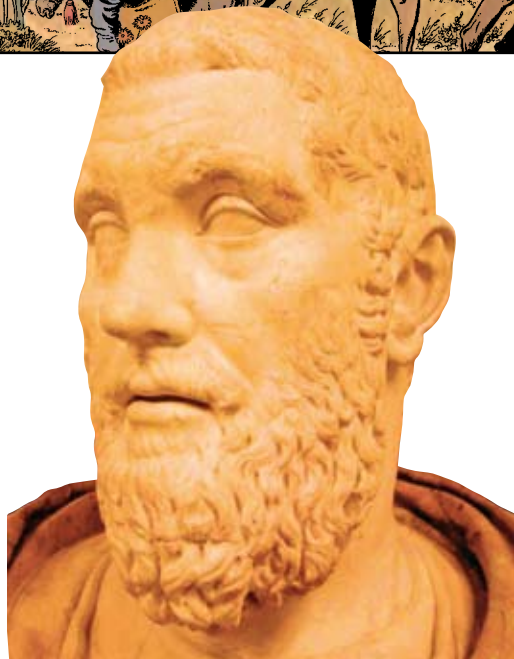
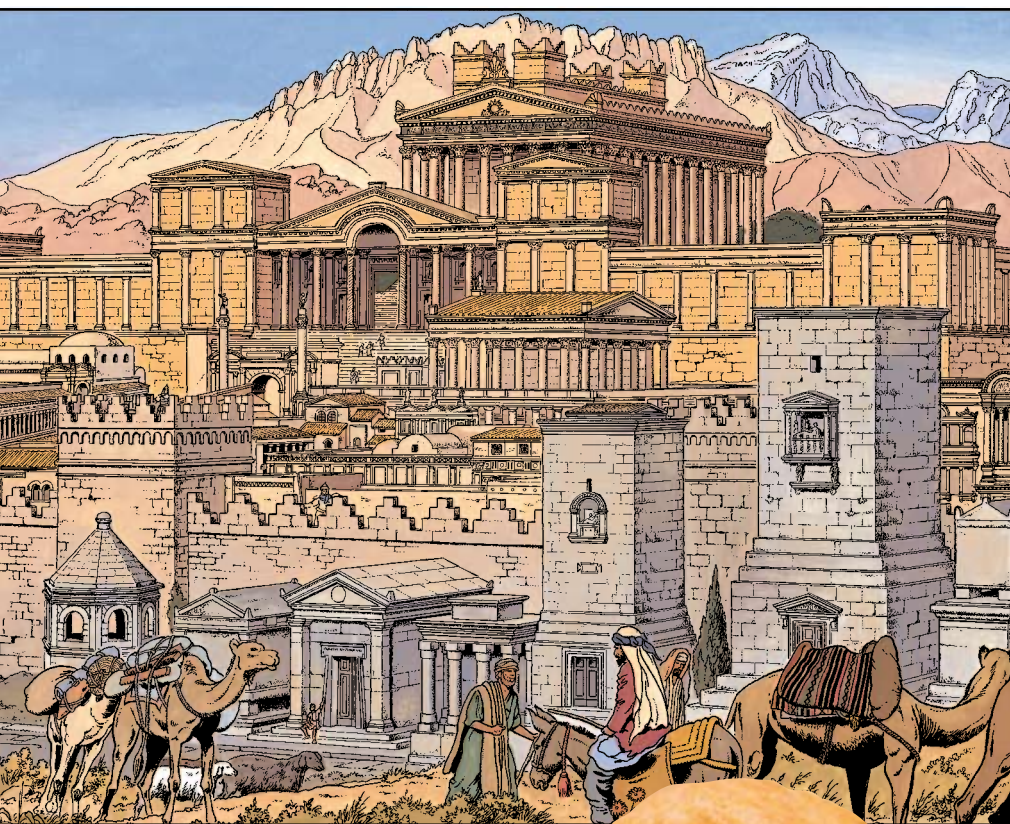
Toch bevat de meeslepende scène in *De berg van licht* verscheidene elementen die op de antieke bronnen terug te voeren zijn. Zo beschrijft Couperus dat er ook veel soldaten en gladiatoren naar de dans komen kijken. Zij worden listig bewerkt door de Indiër Ganadasa, de dikke christen Matthias en andere agenten van Moeza, 'het Oude Wif', Heliogabalus' grootmoeder Julia Maesa. Ganadasa en zijn trawanten stoppen de mannen goudstukken toe en verspreiden het gerucht dat Heliogabalus de zoon is van de vermoorde keizer Caracalla. Dit is ongetwijfeld gebaseerd op het werk van Herodianus. Deze geschiedschrijver vertelt hoe manschappen van Legio III Gallica, een bij Emesa gelegerd Romeins legioen, naar Heliogabalus kwamen kijken:

Wanneer hij als priester in functie was en volgens inheems gebruik rond de altaren danste bij de klank van fluiten en klarinetten en velerlei andere instrumenten, trok hij bij de aanwezigen en met name bij de soldaten meer dan gewone belangstelling, want behalve de aantrekkingskracht, die zijn jeugd

Boven: Een kaart van Syria en het Midden-Oosten ten tijde van het regime van de keizers uit het Severische huis.
 Links: Simeon Solomon's 'Heliogabalus, High Priest of the Sun', geschilderd in 1866.

Boven: het heiligdom van Elagbalus in het Syrische Emesa in de visie van Gilles Chaillet. Links: borstbeelden van Julia Maesa en Julia Domna. Rechts het borstbeeld van Marcus Opellius Macrinus, die van 217 tot 218 veertien maanden keizer was.

De dansende Heliogabalus trekt de aandacht van de soldaten in Emesa. Tekening door Gilles Chaillet. Hieronder links: een munt met de afbeelding van Julia Soaemias, de moeder van Heliogabalus. Op de achterzijde is de godin Venus afgebeeld. Met scepter en appel zit zij op de troon. De munten rechts tonen de drie echtgenotes van de keizer: van boven naar beneden: Julia Paula, Aquilia Severa en Annia Faustina.

op allen had, wisten ze dat hij van koninklijke afkomst was. (...) De soldaten kwamen vaak in de stad en gingen dan ook naar de tempel om de eredienst bij te wonen en hadden er plezier in de jongen te zien. (5, 3,8-9)

Uit deze passage blijkt duidelijk dat Heliogabalus een bezienswaardigheid moet zijn geweest, hoewel we alleen maar kunnen gissen in hoeverre hij zijn publiek net zo wist op te zwepen als zijn fictieve tegenpool in *De berg van licht*. Herodianus beschrijft ook hoe grootmoeder Julia Maesa de gelegenheid aangreep om haar familie terug aan de macht te brengen. Ze liet het gerucht verspreiden dat haar beide kleinzonen, Heliogabalus en Alexianus, bastaardzonen van Caracalla waren. Bovendien ging er een tweede, wellicht nog spraakmakender gerucht, dat de oude dame bereid was haar fortuin te verdelen onder de soldaten die haar het keizerrijk in handen zouden geven (5, 3,10-11).

De gevolgen bleven niet lang uit. Julia Maesa en haar familie werden uitgenodigd om 's nachts naar het legerkamp te komen. Daar werd Heliogabalus onmiddellijk door de troepen als keizer erkend en in keizerlijk purper gekleed (5, 3,11-12). Cassius Dio wijst niet Maesa, maar een zekere Gannys aan als aanstichter van de opstand. Deze Gannys, die in *De berg van licht* niet voorkomt, wordt in geen enkele andere antieke bron genoemd, maar speelt in het verslag van Dio een belangrijke rol. Zijn identiteit staat niet helemaal vast. Volgens Dio was hij een jongeman die door Maesa was opgevoed. Hij zou de minnaar van Julia Soaemias zijn geweest en zich als de pleegvader van de jonge Heliogabalus hebben opgesteld (80, 6,1-2). Andere elementen in Dio's verhaal zijn echter vergelijkbaar met het verslag van Herodianus: Gannys bracht zijn pupil naar het legerkamp, nadat hij hem eerst in kleren had gestoken die Caracalla als kind had gedragen. Op de ochtend van 16 mei 218 haalde hij de soldaten over om de jongen tot keizer uit te roepen (79, 31,3-4).

Hoewel de macht om iemand de keizerlijke titels te verlenen officieel bij de senaat berustte, kwam het vaak voor dat het leger op eigen houtje een kandidaat, gewoonlijk de generaal van een opstandig legioen, naar voren schoof. Macrinus, de zittende keizer, was ook op voorspraak van het leger aan de macht gekomen, hoewel zijn afkomst – hij maakte deel uit van de ridderstand – hem officieel voor het keizerschap diskwalificeerde. Alleen al om die reden hadden de senatoren weinig met hem op, maar zij stonden machteloos tegenover de militaire macht van het leger en konden de keus van de soldaten alleen maar gelaten accepteren. Nu maakten die soldaten een nieuwe keus en bezegelden zo het lot van de man die ze een jaar geleden op de troon hadden gezet.

Toen Heliogabalus door het legioen III Gallica tot keizer werd uitgeroepen, bevond Macrinus zich in de Syrische hoofdstad Antiochië. Hoewel hij al dertien maanden aan de macht was, was hij er nog niet aan toegekomen naar Rome af te reizen. Het Romeinse volk zou deze heerser dan ook nooit aanschouwen. Vanaf het moment dat er in Emesa een rivaal opstond, waren Macrinus' dagen als keizer geteld.

De nieuwe Antoninus

Het feit dat zowel Cassius Dio als Herodianus vermeldt dat Heliogabalus als bastaardzoon van Caracalla aan de soldaten werd gepresenteerd, geeft aan hoe

belangrijk dit verhaal moet zijn geweest om de troepen tot opstand over te halen. Caracalla bracht een groot deel van zijn regering op militaire expedities door, waarbij hij het respect van zijn manschappen had weten te verwerven door zich als ‘een van de jongens’ te gedragen. Bovendien verhoogde hij de soldij en verleende de soldaten allerlei privileges. Het leger was er dus bij gebaat dat de militaire politiek van Caracalla werd voortgezet. Keizer Macrinus was echter duidelijk van plan een andere richting in te slaan dan zijn voorganger. Hij was geen soldaat, maar had een juridische achtergrond en had weinig zin in oorlogvoering. Caracalla was een oorlog begonnen tegen de Parthen, de oosterburen van de Romeinen, maar Macrinus krenkte de trots van het Romeinse leger door de strijd te staken en voor een astronomisch bedrag de vrede af te kopen. Hij verlaagde ook de soldij en ontzegde nieuwe rekruten de privileges die door Caracalla waren ingesteld. Dat was weliswaar gunstig voor de schatkist, maar maakte Macrinus weinig geliefd bij de troepen. En nu leek er plotseling een alternatief voorhanden te zijn: een zoon van Caracalla...

Volgens Herodianus nam Macrinus het gevaar niet al te serieus en stuurde hij een van zijn pretoriaanse prefecten, Julianus, om met de opstandelingen af te rekenen (5, 4,2). Cassius Dio beweert dat Julianus zich reeds in de buurt van Emesa bevond en op eigen houtje actie ondernam (79, 31,4). De prefect belegerde het legerkamp waar Heliogabalus, zijn familie en het opstandige legioen zich hadden verschanst. De eerste dag slaagden ze er bijna in het kamp binnen te dringen, maar omdat ze nalieten dat voordeel uit te buiten, konden de belegerde soldaten de verwoeste poorten 's nachts weer opbouwen. De volgende dag toonden ze de ‘zoon van Caracalla’ aan de belegeraars, die bovendien werden bestookt met allerlei beloften: elke soldaat die zijn officier doodde, zou de rang en bezittingen van zijn slachtoffer krijgen; deserteurs zouden van de nieuwe keizer hun bezittingen en burgerlijke status terugkrijgen; en degenen die door Macrinus waren verbannen, zou gratie worden verleend (79, 32,1-33,2). Herodianus vermeldt dat de soldaten van III Gallica bovendien hun volle beurzen lieten zien om de troepen van Julianus overstag te laten gaan (5, 4,3). De belegeraars aarzelden niet lang en liepen massaal over naar de zijde van de jonge pretendent.

In de daaropvolgende weken sloten steeds meer troepen zich bij Heliogabalus aan. ‘Het grote aantal overlopers deed hun aantal voortdurend toenemen, ook al kwamen ze met kleine groepjes’, aldus Herodianus (5, 4,4). Couperus beschrijft het als volgt:

Zij riepen hem uit, zij stroomden hem toe, omdat hij aanbiddelijk was, dien Priester-der-Zon. Die tienduizende zielen, noordelijke en zuidelijke: Romeinen en Klein-Aziaten, maar ook Germanen, Galliërs, Britten, Sarmaten, Pannoniërs: zij eeredienden, in het Zuiden, de schoonheid, de antieke, almachtige, overheerschende schoonheid, die twee eeuwen van zich uitbreidend Christendom nog niet hadden kunnen versmoren. (p. 89-90)

Enige dichterlijke overdrijving is Couperus niet vreemd, maar de steun voor Heliogabalus groeide inderdaad snel. Het legioen II Parthica liep in zijn geheel naar de jonge pretendent over, een cruciale gebeurtenis, aangezien er in heel Syrië maar vier Romeinse legioenen gelegerd waren, waarvan er nu dus twee op de hand van

de ‘zoon van Caracalla’ waren. In de roman van Couperus is deze massale steun voornamelijk het gevolg van Heliogabalus’ ‘aanbiddeijkheid’, die de soldaten met hun gevoel voor ‘antieke schoonheid’ zo goed kunnen waarderen. ‘De schatten der oude Moeza hadden de tienduizenden omgekocht, maar zo zij zo mild waren gevloeid ter wille van Alexianus, en niet van Bassianus, hadden zij nooit, wat zij nú hadden bewerkt’, verzekert Couperus ons (p.85). Zoals we reeds hebben gezien, waren de werkelijke redenen voor Heliogabalus’ populariteit waarschijnlijk minder romantisch: het vooruitzicht van rijkdom speelde inderdaad een rol voor de deserteurs, maar waarschijnlijk waren de meeste soldaten niet zo zeer geïnteresseerd in Heliogabalus’ uitstraling en uiterlijk dan wel in de alternatieve koers die hij ten opzichte van Macrinus bood. Toch is niet uit te sluiten dat persoonlijk charisma inderdaad een factor van enige betekenis was: Herodianus merkt op dat men Heliogabalus vergeleek met de mooie beelden van Dionysos, de jonge god van de roes en de wijn (5, 3,7).

De omverwerping van Macrinus nam nauwelijks meer dan drie weken in beslag; een indicatie hoe wankel de positie van de zittende keizer al moet zijn geweest. De strijd werd waarschijnlijk niet ver van Antiochië beslist, op 8 juni 218. Volgens Dio werden de volgelingen van Heliogabalus aangevoerd door Gannys, die geen enkele militaire ervaring had. Aanvankelijk leek hij de strijd dan ook te zullen verliezen, maar het tij keerde toen Maesa en Soaemias de vluchtende mannen aanspoorden om te vechten. Bovendien zou Heliogabalus zelf met getrokken zwaard ten tonele zijn verschenen, terwijl hij te paard naar voren stormde. Hierop sloeg Macrinus de angst om het hart, en ging hij ervandoor (79, 38,3-4). Hoewel het heroïsche optreden van de jonge priester het waarheidsgehalte van deze laatste scène enigszins twijfelachtig maakt, illustreert het verhaal wel de inspirerende werking die de jongen in dit stadium op de troepen moet hebben gehad.

Heliogabalus trok als overwinnaar Antiochië binnen en stuurde een brief naar de senaat in Rome, die hem als keizer erkende en Macrinus tot staatsvijand verklaarde. De verslagen heerser werd enkele weken later opgepakt en geëxecuteerd. Op de eerste munten die Heliogabalus liet slaan, werd zijn overwinning op Macrinus breed uitgemeten. Veel munten droegen het opschrift MARS VICTOR, VICTORIA AVG(VSTI) of VICTOR(IA) ANTONINI AVG(VSTI); respectievelijk ‘Mars overwinnaar’, ‘de overwinning van Augustus’ en ‘de overwinning van Antoninus Augustus’.¹⁷ De titel *Augustus* werd sinds de regering van keizer Augustus door alle Romeinse heersers gedragen en gaf aan dat de drager het keizerschap bekleedde, maar de naam Antoninus is een nadrukkelijke verwijzing naar de nieuwe naam die Heliogabalus als keizer aannam. Voortaan heette hij niet meer Varius Avitus Bassianus, maar Marcus Aurelius Antoninus, net als zijn voorganger Caracalla officieel had geheten. De implicaties waren ongetwijfeld duidelijk. In inscripties werd de boodschap soms zelfs expliciet gesteld door de keizer aan te duiden als de zoon van Caracalla en de kleinzoon van Septimius Severus.¹⁸ De dynastieke banden met het Severische huis kregen bovendien extra nadruk door het slaan van herdenkingsmunten voor Caracalla en Julia Domna, die door Heliogabalus allebei werden vergoddelijkt.¹⁹

In hoeverre men werkelijk geloofde dat Heliogabalus de zoon van Caracalla was, is maar zeer de vraag. Cassius Dio wist in elk geval beter: hij noemt Sextus

Varius Marcellus als de werkelijke vader van Heliogabalus en duidt hem regelmatig aan met de naam ‘Valse Antoninus’ (79, 30,2; zie bijvoorbeeld: 79, 32,4; 34,4). Voor velen zal het vooral een kwestie van ‘willen geloven’ zijn geweest. Dat geldt niet alleen voor de soldaten, maar ook voor een deel van de elite in Rome. Sommige senatoren en ridders hadden goede banden met Septimius Severus en Caracalla onderhouden en dachten wel te varen bij het herstel van de Severische dynastie, ongeacht of Heliogabalus in werkelijkheid nu Caracalla’s zoon of achterneef was. Ook Septimius Severus, de stichter van de dynastie, had zich destijds immers beroepen op een valse dynastieke claim. Deze generaal, die in 193 door zijn troepen tot keizer was uitgeroepen, liet zich ‘adopteren’ door zijn gestorven voorganger, keizer Marcus Aurelius, met wie hij in feite geen enkele familieband had. De naam Marcus Aurelius Antoninus, die Severus aan zijn zoon Caracalla gaf, was bedoeld om de claim kracht bij te zetten: de naam verwees zowel naar Marcus Aurelius als naar diens voorganger, Antoninus Pius. Deze keizers van de Antonijnse dynastie hadden een gunstige reputatie, waar Severus zich graag mee wilde associëren.

Toen hij in 218 aan de macht kwam, volgde Heliogabalus, de ‘nieuwe Antoninus’, het voorbeeld van zijn ‘grootvader’. Zijn onderdanen pikten de boodschap snel op. Sommige inscripties die aan de keizer zijn gewijd noemen hem niet alleen als telg van de Severische dynastie, maar voeren zijn afkomst helemaal terug tot de eerste-eeuwse keizer Nerva!²⁰ Op deze manier bleef de mythe van dynastieke continuïteit gehandhaafd en straalde de glorie van illustere voorgangers ook enigszins op Heliogabalus af.

Keizer in het oosten

Hoewel hij zijn voorganger had verslagen en door de senaat als keizer was erkend, bracht Heliogabalus maanden in het oosten door om orde op zaken te stellen. Het gezag van de keizer werd niet voetstoots door iedereen erkend. Cassius Dio beschrijft hoe vele pretendentes hun kans schoon zagen nu Macrinus van het politieke speelveld was verdwenen. Sommigen waren generaals of officieren van Syrische legioenen, maar volgens Dio waren er talloze anderen die de macht probeerden te grijpen, zelfs een wolbewerker en een ambteloze burger (80, 7,1-3). Dit laatste riekt naar laster zonder realiteitsgehalte. Als iemand zoals Heliogabalus de troon kon opeisen, is waarschijnlijk Dio’s impliciete boodschap, dan kon iedereen een poging wagen.

Toch moet de dreiging van een nieuwe militaire coupe heel reëel zijn geweest, zoals we van de munten kunnen afleiden. Vooral op zilvergeld, waarmee de troepen van oudsher werden betaald, vinden we boodschappen rondom de thema’s trouw en eendracht. Op de achterzijde van deze munten staan boodschappen als *CONCORDIA MILIT(VM)*, *FIDES EXERCITVS* en *FIDES MILITVM*: respectievelijk ‘de eendracht van de soldaten’, ‘het trouwe leger’ en ‘de trouw van de soldaten’.²¹ In een variant van het laatste type is de keizer zelf in militaire kleding afgebeeld, staande tussen twee soldaten, met een speer in zijn hand.²² De jongen presenteerde zich in dit stadium dus expliciet als aanvoerder van zijn troepen. Hij was dan ook nog altijd zeer afhankelijk van de steun van de legioenen. Veel manschappen hadden zich in de strijd tegen Macrinus voor hem uitgesproken; nu was het zaak om die loyaliteit niet weer net zo snel te verliezen als hij was gewonnen.

Er vonden verscheidene executies plaats, niet alleen van militairen, maar ook van politici. Gouverneurs van provincies die de nieuwe regering niet vertrouwde, werden een kopje kleiner gemaakt en vervangen door minder twijfelachtige bondgenoten. Ook een aantal senatoren in Rome moest eraan geloven. Dio, zelf een senator, spreekt vol verontwaardiging en misprijzen over het bloedvergieten waarmee Heliogabalus zijn regering begon (80, 3,4-5,4; 6,1-7,4), maar gezien de context van een gewelddadige machtsovername was het aantal executies – althans naar Romeinse maatstaven – zeker niet buitensporig. Ook Gannys, de pleegvader van de keizer, behoorde tot de slachtoffers. Volgens Dio werd hij door Heliogabalus zelf vermoord, omdat hij zijn pupil vermaande zich ingetogener te gedragen (80, 6,1-3).

Vanuit Antiochië reisden Heliogabalus en zijn gevolg naar Nicomedia, waar ze de winter doorbrachten. Volgens Herodianus begon de jonge keizer meteen allerlei extatische rituelen voor Elagabal uit te voeren (5, 5,3). Dit heeft Couperus geïnspireerd tot een passage in *De berg van licht*. De schrijver vertelt hoe Heliogabalus, die in Nicomedia aan heimwee lijdt en zich stierlijk verveelt, de zwarte steen uit Emesa laat komen om voor zijn god te kunnen dansen. Hij viert de plechtigheden ter ere van Elagabal met ‘de Magiërs, zwerm van Zonnepriesters, Zonnekinderen, speelsters, tokkelaarsters, deernen en danseressen’ (p. 97). Het lijkt inderdaad voor de hand te liggen dat Heliogabalus, als opperpriester van Elagabal, de zwarte steen met zich meenam op zijn reis naar Rome. Dit vermoeden wordt bevestigd door de literaire bronnen, die vermelden dat keizer en steen samen in Rome vertoefden. Ongetwijfeld zal een deel van de priesters van Elagabal het tweetal hebben vergezeld. Misschien zijn zij de vele soorten ‘magiërs’ waarover Heliogabalus volgens de *Historia Augusta* beschikte (*Vita Heliogabali* 8,2).

Als we Herodianus mogen geloven, moet de keizer tijdens zijn verblijf in Nicomedia een bonte verschijning zijn geweest:

Hij droeg de kostbaarste kleren van bijzonder model uit goud- en purperdraad geweven; hij sierde zich op met halssieraden en armbanden en droeg een kroon in de vorm van een tiara vervaardigd uit goud en edelstenen. De snit van zijn kleding hield het midden tussen de Phoenicische priesterdracht en het galakostuum van de Perzen. Alle Romeinse en Griekse kleren vond hij afschuwelijk. Die waren van wol, van goedkope stof gemaakt, zei hij. Voor hem was alleen Chinese zijde goed. Als hij op straat kwam, werd hij begeleid door fluitmuziek en trommels, waarschijnlijk ook een eerbewijs voor zijn god. (5, 5,3-4)

Deze beschrijving is duidelijk bedoeld om Heliogabalus nog eens nadrukkelijk als ‘oosters’ en ‘on-Romeins’ neer te zetten, vooral in combinatie met de anekdote die er meteen op volgt. Volgens Herodianus was Julia Maesa bezorgd over de exotische uitdossing van haar kleinzoon. Ze spoorde hem aan om toch vooral Romeinse kleren te dragen als hij de hoofdstad betrad, om de Romeinen niet tegen zich in het harnas te jagen (5, 5,5). Ook deze scène is door Couperus overgenomen, maar waar in de beschrijving van Herodianus een zekere afkeuring van Heliogabalus’ weelderige kledingwijze doorklinkt, lijkt Couperus er aanzienlijk meer waardering voor te kunnen opbrengen. Keer op keer benadrukt hij in zijn roman Heliogabalus’

verfijnde smaak. In de verbeelding van het decadentisme is het hebben van een uitgelezen smaak een typisch kenmerk van ‘overbeschaving’; een verschijnsel dat Couperus nadrukkelijk met het oosten verbindt. Julia Maesa – of Moeza, zoals ze in de roman wordt genoemd – spreekt:

– Mijn heerlijke Antoninus... hoe zal je te Rome je kunnen vertoonen met een wijdmouwigen, dubbelzijdigen samaar, en een mitra... Wat zullen de Romeinen denken, als je in barbaarsch-Aziatische kleedij verschijnt... Ook al geef ik toe, mijn lieveling, dat ze smaakvoller is dan de Romeinse en beter aan je goddelijke schoonheid past... dan kuras... of tuniek... of toga... (p.98)

De kleren die Heliogabalus in *De berg van licht* draagt zijn andere dan die in het verslag van Herodianus worden beschreven, maar het verdere verloop van het verhaal is in beide gevallen hetzelfde: de jonge keizer weigert aan de Romeinse mode toe te geven, maar laat een portret schilderen waarop hij in zijn hogepriesterlijke kleding staat afgebeeld. Dit portret wordt vooruitgezonden naar Rome en in het senaatsgebouw opgehangen, zodat de Romeinen kunnen wennen aan de bonte verschijning van de keizer. ‘Toen hij later in Rome aankwam in bovenbeschreven dracht, zagen de Romeinen daar niets vreemds meer in, omdat ze er door het zien van het schilderij aan gewend waren’, aldus Herodianus (5, 5,7).

Het is onzeker wanneer Heliogabalus precies in Rome aankwam, maar het moet tijdens de zomer van 219 zijn geweest, ruim een jaar nadat hij door de soldaten van Legio III Gallica tot keizer was uitgeroepen. Couperus geeft een gedetailleerde beschrijving van de intocht, maar die is geheel aan zijn fantasie ontsproten: de antieke literaire bronnen besteden er geen aandacht aan. Een munt die in 219 in Rome werd geslagen, toont op de achterzijde een afbeelding van de keizer vóór een rijtuig, waarin zich de zwarte steen van Emesa bevindt. Het opschrift luidt CONSERVATOR AVG(VSTI) – ‘beschermer van de keizer’.²³ Mogelijk werd de munt naar aanleiding van Heliogabalus’ aankomst in Rome geslagen. Hoe dan ook, ze valt behoorlijk uit de toon, want andere munten uit dezelfde periode tonen Jupiter, de Romeinse oppergod, als keizerlijke beschermer.²⁴ Alleen op munten die in het oosten van het rijk werden geslagen, verscheen de zwarte steen soms op de achterzijde.²⁵ Dit wijst erop dat de god Elagabal weliswaar onder de aandacht van de Romeinen werd gebracht, maar in de Eeuwige Stad nog niet zo’n prominente plaats innam als hij een jaar later zou krijgen. Naar de redenen daarvoor kunnen we alleen maar raden. Misschien had het ermee te maken dat Heliogabalus nog te jong was om zijn eigen zin door te drukken. Het is echter ook goed mogelijk dat de raadgevers van de keizer het verstandig achtten om het Romeinse volk eerst aan Elagabal te laten wennen, net zoals men door middel van het vooruitgezonden portret aan Heliogabalus’ exotische priestergewaad had kunnen wennen. Elagabal was in opmars, maar de ware overwinning van de zonnegod moest nog komen.

III Keizer van Rome

Frivool gedrag

In het eerste deel van *De berg van licht* schetst Couperus Heliogabalus als een aanbiddelijke, maar ondeugende en frivole jongen, die soms weigert zich aan de wil van zijn grootmoeder te onderwerpen en moeite heeft zich te concentreren op de mystieke lessen van Hydaspes, hoezeer hij ook aan Elagabal is toegewijd. In het tweede deel zien we Heliogabalus terug als keizer van Rome, maar de jongen heeft een zekere transformatie ondergaan:

‘Hoe weinig, hij scheen veranderd; hij was niet meer het dansende kind van Emessa. (...) Toen was hij zoo wel Hoogepriester als een onbezorgd kind geweest; nu, eenige maanden ouder, nauwlijks zestien, scheen als met haastigen bloei zijn mystieke man-vrouwelijkheid, te Emessa extatiesch ernstig en devoot, zich ontwikkeld te hebben tot eene, wie dit niet verwachtte, zeer treffende perversiteit. Hij voelde zich aangezien, bewonderd, en zijne oogen kwijnden links en rechts, lonkende, zoo als de oogen zijner moeder lonkten. Zijn mystieke aureool was getaand, hoe dweepend vroom aan de Zon hij gebleven was. Het was niet meer alleen de Middelaar, die erbarmend der Aarde zich gaf; het was een bedorven kind daarbij, dat rechts en links beloofde. Overgeplant sedert zoo korten tijd, vergiftigde al de daar, in Emessa, hem eigene bloem zijner in incarnatie geweifeld hebbende ziel.’ (p.148-149)

Het is belangwekkend dat Couperus de overplanting naar Rome noemt als oorzaak voor de verandering in Heliogabalus' karakter. De jongen wordt pervers en zijn 'mystieke aureool' neemt af, maar tegelijkertijd merkt de schrijver op dat Heliogabalus zich in Rome méér overgeeft aan de 'doldartelijke vroolijkheid en kinderlijke blijheid' die hem altijd eigen zijn geweest (p.149). Aanvankelijk maken zijn capriolen hem alom geliefd, niet alleen bij het volk en de soldaten, maar zelfs bij senator Gordianus, die in zijn weloverwogen gematigdheid de tegenpool van de drieste, onbezonnen Heliogabalus vormt.

In de antieke geschiedwerken valt daarentegen geen greintje waardering te bespeuren voor de lichtzinnige daden die aan de keizer worden toegeschreven. Couperus heeft duidelijk veel uit deze bronnen overgenomen, vooral uit de *Historia Augusta*. Hierin wordt onder andere beschreven hoe de keizer loterijen houdt waarbij hij prijzen als tien pond goud en duizend zilverstukken, maar ook tien pond lood, tien kippeneieren en tien vliegen weggeeft; hoe hij zijn gasten laat

plaatsnemen op luchtkussens waar zijn slaven dan plotseling de lucht uit laten; en hoe hij hen bedelft onder een overdadige regen van bloemen, die uit het plafond neerdaalt, zodat ze stikken (*Vita Heliogabali* 22,1-4; 25,2-3; 21,5). Deze grappen worden ook in *De berg van licht* uitgehaald. Couperus geeft ons de indruk dat de keizer het spoor steeds verder bijster raakt en zijn onderdanen allengs met zijn uitpattingen tegen zich in het harnas jaagt. We kunnen ons echter afvragen in hoeverre Heliogabalus echt zo'n grillige, volkomen losgeslagen figuur was. Veel verhalen in de *Historia Augusta* zijn zo overdreven dat ze elke geloofwaardigheid tarten. Het lijkt bijvoorbeeld erg onwaarschijnlijk dat de keizer werkelijk zeegevechten liet houden in bassins vol wijn; dat hij zijn honden ganzenlever voerde; dat hij zijn ontlasting opving in een gouden schaal en urineerde in kommen van onyx en fluoriet (*Vita Heliogabali* 23,1; 21,1; 32,2). Ongetwijfeld hebben we hier weer te maken met *topoi*, bedoeld om Heliogabalus als spilziek, weeldezuchtig en lichtzinnig neer te zetten en te onderstrepen hoe ongeschikt hij wel niet was om het Romeinse rijk te regeren.

Een van de meest gemaakte beschuldigingen aan het adres van de jonge keizer is de volslagen irrationele benoemingspolitiek die hij zou hebben gevoerd. Deze zou hebben berust op strikt persoonlijke voorkeuren, die niet waren bepaald door de bestuurlijke kwaliteiten van de benoemden, maar door hun diensten aan de keizer. Volgens Dio waren deze vaak van seksuele aard: 'Ook andere mannen werden veelvuldig door de keizer geëerd en verwierven veel macht, sommigen omdat ze hem steun hadden verleend, anderen omdat ze overspel met hem pleegden.' (80, 15,3) Herodianus stelt dat de keizer aan het eind van zijn regering zo waanzinnig was dat hij toneelspelers in de belangrijkste ambten benoemde (5, 7,6). De *Historia Augusta* gaat – zoals gewoonlijk – nog een stapje verder en beweert dat Heliogabalus kandidaten voor de ereambten selecteerde op grond van de omvang van hun geslachtsorganen. Ook zou hij ereambten, onderscheidingen en hoge functies hebben verkocht, of ze in handen hebben gegeven van wagenrenners, kappers, muilezeldrijvers en ander 'tuig van de richel' (*Vita Heliogabali*, 6,1-4; 11,1; 12,1-2). Naar deze geruchten wordt ook in *De berg van licht* verwezen: een zekere Rufus Claudius, 'een barbier, een kort in een gedrongen bruut van een kerel', is 'door 's keizers plotse gunst en gril tot een der hoogste waardigheden verheven', namelijk die van prefect van de voorraadschuren. 'En dat alles, alleen, mompelden naijverig Sertorius en de cliënten onder elkaar; omdat Rufus Claudius heel mannelijk geschikt schijnt ter bediening van de vrouwelijke Zon!' (p.298-299)

Voorzover we dat nog kunnen nagaan, berusten de verhalen over Heliogabalus' absurde benoemingspolitiek niet op waarheid. Enkele mannen die de keizer tijdens zijn coupe hadden gesteund werden inderdaad met belangrijke functies geëerd, maar dit hoeft geen verbazing te wekken. Alle bestuurlijke posten werden bekleed door senatoren of ridders, zoals de traditie vereiste; de macht kwam zeker niet in handen van wagenrenners, kappers en muilezeldrijvers. Evenmin lijkt het waarschijnlijk dat de keizer het geld uit de schatkist verbraste en na zijn aankomst in Rome de provincies compleet verwaarloosde, zoals de auteur van de *Historia Augusta* beweert (*Vita Heliogabali* 3,4). Verspreid over het hele rijk zijn mijlpalen te vinden die Heliogabalus' naam dragen. Ook werden overal inscripties aan de

keizer gewijd wegens het oprichten of herstellen van bouwwerken.²⁶ Al met al is er geen reden om aan te nemen dat het Romeinse rijk in de periode 218-222 slechter werd geregeerd dan voorheen.

Het beeld van Heliogabalus dat via munten de wereld in werd gebracht, was allerminst frivool en onbezonnen. Nu de jonge keizer in de hoofdstad was aangekomen en zijn positie min of meer verzekerd had, verschoot de nadruk van militaire naar burgerlijke zaken. Er werden munten geslagen die het begin van een gelukkig tijdperk aankondigden (TEMPORVM FELICITAS) of het welzijn van de keizer benadrukten (SALVS AVGVSTI).²⁷ Dit zijn zeer traditionele thema's. Ook de gebruikelijke keizerlijke beloften ontbraken niet: LIBERTAS, ofwel burgerlijke vrijheid en rechtszekerheid, voor de elite; en een goede graanvoorziening (ANNONA AVGVSTI) voor het gewone volk.²⁸ Bovendien huwde Heliogabalus niet lang na zijn aankomst met Julia Cornelia Paula, een vrouw uit een adellijk Romeins geslacht (5, 6,1). Waarschijnlijk probeerde hij door middel van dit huwelijk aansluiting te vinden bij de Romeinse elite. Alles werd in het werk gesteld om de nieuwe keizer zo gunstig mogelijk aan de inwoners van Rome te presenteren. Het ging erom datgene te verkrijgen wat geen enkele heerser kan ontberen: FIDES PVBLICA, ofwel de loyaliteit van de gemeenschap.²⁹

De macht van de vrouwen

Hoewel Heliogabalus officieel de scepter over het Romeinse rijk zwaaide, was hij nauwelijks meer dan een kind toen hij de troon besteeg. Met zijn veertien jaar was hij de jongste alleenheersende keizer tot dan toe. We kunnen ons dan ook afvragen in hoeverre de jongen zelf regeerde. Volgens Herodianus was hij in eerste instantie niet meer dan een marionet van Julia Maesa, die hem gebruikte om de dynastie te herstellen en naar Rome te kunnen terugkeren (5, 3,11). Al gauw begon Heliogabalus zich echter tegen de wil van zijn grootmoeder te verzetten, zoals blijkt uit het eerder aangehaalde verhaal van het portret, waarin de keizer weigerde het advies van de oude dame op te volgen (5, 5,5-6). Cassius Dio geeft Maesa een veel kleinere rol: in zijn versie is het Gannys die de jongen naar het legerkamp brengt en tot keizer laat uitroepen. Heliogabalus keert zich echter al snel tegen zijn mentor en pleegvader en brengt hem eigenhandig om het leven (79, 31,3-4; 80, 6,1-3). Opmerkelijk is Dio's bewering dat Julia Maesa en Julia Soaemias aanwezig waren bij de senaatszitting waarin Alexianus als Heliogabalus' zoon en opvolger werd geadopteerd (80, 17,2). Als dit inderdaad klopt, waren ze de eerste vrouwen die ooit bij een senaatszitting werden toegelaten.

De *Historia Augusta* schildert de keizer af als een gewillige pion van zijn moeder en grootmoeder. Hij zou Julia Maesa – door de auteur abusievelijk Varia genoemd – hebben meegenomen naar het legerkamp en de senaat om respect af te dwingen, omdat hij dat op eigen gezag niet kon (*Vita Heliogabali* 12,3). Zijn moeder zou aanwezig zijn geweest bij het opstellen van senaatsbesluiten en kreeg dan een plek op de bank van de consuls, de hoogste Romeinse magistraten, toegewezen. Bovendien stond ze volgens de *Historia Augusta* aan het hoofd van een zogenaamde 'vrouwensenaat', die besluiten nam over mode en protocol (*Vita Heliogabali* 4,1-4). We doen er goed aan deze verhalen met een flinke dosis sceptis te benaderen; ze zijn waarschijnlijk bedoeld om te laten zien dat Heliogabalus niet mans genoeg

was om zelf te regeren, maar op het gezag en oordeel van anderen moest leunen – op dat van vrouwen, nota bene, die geacht werden zich helemaal niet met politiek te bemoeien!

Couperus kiest in *De berg van licht* voor een voorstelling van zaken die het dichtst bij de versie van Herodianus ligt. Terwijl Heliogabalus zich te buiten gaat aan frivoliteiten en de verering van de zwarte steen, houdt de oude dame het rijksbestuur draaiende. ‘Zij was oppermachtig in den Senaat en ten Paleize; zij heerschte’, aldus Couperus (p. 202). De keizer is echter geen willoze marionet en gaat regelmatig tegen haar wensen in. Dat blijkt reeds uit de allereerste scène van de roman, die zich in Emesa afspeelt. Heliogabalus en zijn knecht Narr worden door Maesa betrappt als ze ’s nachts Hydaspes willen bezoeken. Wanneer zijn grootmoeder dreigt hem er met de sandaal van langs te geven, roept de jongen:

Neen Moeder, ik ben vlugger dan u; haal me dus niet, want u zal me nooit krijgen... En voor de sandaal, hoor, word ik eenmaal te oud! Ik ben vijftien jaren, en ik WIL niet meer met de sandaal! Ik WIL er niet meer meê! Ik ben niet meer een kind, en ik ben Hoogepriester van de Zon, en ik doe als ik wil, hoor, voortaan! Begrijpt u? Zoó versta IK mijn goddelijkheid! (p.11)

In de loop van het verhaal wordt Heliogabalus’ eigenzinnigheid van kwaad tot erger. Zo jaagt hij de reus Maximinus tegen zich in het harnas en gaat hij zich volledig te buiten aan drank en seks. Julia Maesa probeert zijn gedrag zo veel mogelijk te temperen, maar haar kleinzoon trekt zich steeds minder van haar aan.

In hoeverre stond Heliogabalus werkelijk onder invloed van zijn moeder en grootmoeder? Munten en inscripties lijken te bevestigen dat de vrouwen van het keizerlijk huis – en dan met name Maesa en Soaemias – veel in de melk te brokkelen hadden. Zowel de moeder en grootmoeder van de keizer als zijn drie respectievelijke echtgenotes werden op munten afgebeeld en droegen de titel AVGVSTA.³⁰ Verschillende inscripties die aan Heliogabalus zijn gewijd, vermelden ook Maesa and Soaemias. De eerste wordt geëerd met de titels *Augusta, mater castrorum et senatus* (‘moeder van de legerkampen en de senaat’) en *avia Augusti* (‘grootmoeder van de keizer’); de tweede met de titels *Augusta, mater Augusti* (‘moeder van de keizer’) en *mater castrorum et senatus et totius domus divinae* (‘moeder van de legerkampen en de senaat en het gehele goddelijke huis’).³¹ We moeten hier echter niet te vlug conclusies aan verbinden. Heliogabalus trad namelijk in de voetsporen van keizer Septimius Severus, die zijn vrouw Julia Domna eveneens vaak op munten had laten afbeelden en haar onder andere de titels AVGVSTA en MATER CASTRORVM had verleend.³² Op die manier benadrukte hij dat het keizerschap niet alleen aan hem persoonlijk was verbonden, maar aan zijn hele familie. Hij stond aan het hoofd van de *domus divina*, ofwel het ‘goddelijk huis’. De munten van Heliogabalus proberen waarschijnlijk hetzelfde idee op te roepen.

Het blijft dus gissen hoeveel Maesa en Soaemias werkelijk te zeggen hadden, maar het lijkt erop dat ze hun macht op zijn minst met enkele anderen moesten delen. Zo was er bijvoorbeeld Comazon, die tijdens de regering van Heliogabalus verschillende belangrijke ambten bekleedde; hij deelde het consulaat met de keizer in 220, was pretoriaans prefect en tot driemaal toe stadsprefect.³³ Waarschijnlijk

had hij als generaal van een opstandig legioen een cruciale rol gespeeld in de strijd tegen Macrinus en was zo bij Heliogabalus in de gunst geraakt. Hetzelfde zou kunnen gelden voor een zekere ...atus, wiens naam helaas niet in zijn geheel is overgeleverd. Deze man kreeg de rang van consul en werd prefect van de graanvoorziening, *pontifex minor* (een religieuze functie) en uiteindelijk pretoriaans prefect gemaakt.³⁴ Gezien de eerbewijzen en functies waarmee Comazon en ...atus in de periode 218-222 werden overladen, is het zeker niet ondenkbaar dat ze achter de schermen grote invloed op de keizer hadden. In *De berg van licht* worden ze echter niet genoemd. In plaats daarvan richt Couperus zich op een andere, niet minder ambitieuze figuur, die steeds meer macht over Heliogabalus weet te krijgen: de wagenrenner Hierocles.

Hierocles

Niemand kan aan het Noodlot ontsnappen, zelfs de keizer van Rome niet. Heliogabalus' Noodlot kondigt zich aan als hij deelneemt aan de wagenrennen. Zijn vrienden Gordus en Protagenes laten hem met ruime voorsprong winnen, maar de onbekende vierde wagenrenner wil niet te veel achterblijven en houdt zijn paarden pas op het laatste moment bruusk in. Een van de paarden steigert, verstrikt zijn voorbenen in de teugels, sleept het tweede paard mee en doet de kar omslaan. Heliogabalus haast zich naar zijn gevallen tegenstander:

– Ben je gewond? vroeg de keizer.

De auriga rees op, met een lach om zijn lippen in blonden puntbaard. Het was vreemd, maar het scheen of zijn trekken, zijn oogen, zijn neus, zijn mond groter waren dan bij anderen, gebeiteld als naar den kop van een Griekschen held: hij was van een homerische schoonheid. Maar die groote oogen glimgrauwden nu toegeknepen en werden heel hard en wreed.

– Neen, Augustus. (p.178)

Zo ontmoet de keizer Hierocles, een Carische koetsier op wie hij op slag verliefd wordt. De scène is duidelijk geïnspireerd op een passage uit Cassius Dio. In de versie van de geschiedschrijver neemt Heliogabalus niet zelf aan de wagenrennen deel, maar bevindt hij zich in de keizerlijke loge. Toevallig valt Hierocles precies voor de loge uit zijn kar en verliest zijn helm. Heliogabalus wordt getroffen door de schoonheid van de jongeman en brengt de nacht met hem door. Op die manier weet Hierocles zich een invloedrijke positie aan het hof te verwerven. Volgens Dio had hij zelfs meer invloed dan de keizer zelf (80, 15,1-2).

Zoals Couperus vanaf het eerste moment laat blijken, heeft Hierocles weinig goeds in de zin. De wagenrenner is wreed en geeft geen zier om Heliogabalus, maar is uit op macht. Iedereen rondom de keizer haat en verafschuwt hem, in het bijzonder de trouwe slaaf Narr, maar de keizer zelf weigert de gebreken van zijn minnaar te zien. Zelfs het feit dat Hierocles hem regelmatig bont en blauw slaat, doet niets aan zijn liefde af. Ook hier lijkt Couperus zich weer door Dio geïnspireerd te laten hebben: de geschiedschrijver vermeldt dat de keizer regelmatig met blauwe ogen rondliep omdat hij door zijn 'echtgenoot' in elkaar was geslagen, maar dat hij daardoor alleen maar méér van de wagenrenner hield (80, 15,4). De

geloofwaardigheid van dit verhaal ligt echter ver beneden het nulpunt, want het is ondenkbaar dat een Romeinse keizer, zelfs een zo uitzonderlijke persoon als Heliogabalus, zijn waardigheid zo gewelddadig en voor iedereen zichtbaar zou laten aantasten. Eens te meer moeten we tussen de regels door lezen; Dio onderstreept met zijn anekdote nog eens de zwakte en verwijfdheid waardoor de keizer in zijn ogen werd gekenmerkt.

In *De berg van licht* treedt Heliogabalus op een gegeven moment met Hierocles in het huwelijk; een ceremonie waarin hij zelf de rol van bruid op zich neemt. De plechtige gebeurtenis wordt door Cassius Dio niet vermeld, maar wordt wel aangestipt in de *Historia Augusta*. Hier is het echter een andere invloedrijke favoriet, een zekere Zoticus, die de eer te beurt valt om met de keizer in het huwelijksbootje te stappen (*Vita Heliogabali* 10,5). Deze man speelt ook in het verslag van Dio een rol, zij het slechts een kleine: de geschiedschrijver vertelt hoe Zoticus voor de keizer wordt gebracht vanwege zijn mooie lichaam en grote geslachtsdeel. Heliogabalus gaat prompt met hem in bad, maar de jaloerse Hierocles dient zijn potentiële rivaal een middel toe waardoor hij geen erectie kan produceren. Na een teleurstellende nacht wordt Zoticus verbannen en is de positie van de ambitieuze wagenrenner verzekerd (80, 16,1-7). Couperus gebruikt dit verhaal in aangepaste vorm voor zijn roman. Hij verwijst discreet naar het droevige lot van de mislukte minnaar door Heliogabalus tegen Hierocles te laten uitroepen: 'Niemand heeft mij meer lief! (...) Zoticus had mij lief, en jij, Hierocles, hebt hem een drank ingegeven, zoo dat hij machteloos was en ziek in mijn armen!' (p. 338).

Hoeveel macht Hierocles werkelijk over Heliogabalus had, valt met geen mogelijkheid te achterhalen. Cassius Dio beweert dat de keizer van plan was hem tot *Caesar* te benoemen (80, 15,4). Couperus schrijft dit ook in *De berg van licht*. Dat voornemen gaat wel erg ver, want het zou hebben betekend dat Heliogabalus de wagenrenner als zijn erfgenaam en opvolger erkende. Het is niettemin zeer goed mogelijk dat hij inderdaad veel van Hierocles hield en zich door deze man liet beïnvloeden. Volgens Dio bedreigde Heliogabalus zelfs zijn grootmoeder toen ze bezwaar maakte tegen de minnaar van haar kleinzoon en kreeg hij voornamelijk vanwege Hierocles onenigheid met de soldaten. 'Dit was een van de dingen die tot zijn ondergang zou leiden', aldus de geschiedschrijver (80, 15,4-16,1). Ook Dio verbond de wagenrenner dus al met het noodlot van de keizer; een gedachte die door Couperus verder is uitgewerkt. Zoals Semiamira – Julia Soemias – in *De berg van licht* huiverend opmerkt: 'het Noodlot... dat is DIE man!' (p. 229)

Religieuze hervormingen

Heliogabalus staat bekend als de 'priester-keizer'. Zijn devotie ten aanzien van de lokale zonnegod Elagabal drukte dan ook een zwaar stempel op zijn regering. In de voorstelling van Couperus gooide de nieuwe keizer meteen na zijn aankomst in de hoofdstad de Romeinse religieuze orde overhoop. Zo vertoeft hij pas enkele maanden in Rome als de plaatselijke bisschop, de fictieve Zefyrinus, zich bij hem aandient. Als de oude man schuchter weigert een kruisbeeld in de tempel van Elagabal te plaatsen en daarmee te erkennen dat de christelijke God ondergeschikt is aan de onoverwinnelijke zon uit Emesa, barst de keizer in woede uit:

- Je weigert? riep hij; zijn stem sloeg over.
- Ik kan niet anders dan, in diepsten ootmoed voor uw keizerlijk gezag, weigeren, Augustus.
- Je weigert je gekruisigden God, je armzaligen Godszoon, die een slavendood stierf, in ceremonie in MIJN Tempel te brengen, waar ik hem duld in den afglans van het hoogste Licht?? (p.162)

De arme Zefyrinus wordt door de vloekende en tierende keizer weggejaagd en de christenen vallen in ongenade. In werkelijkheid is er echter geen enkele aanwijzing dat Heliogabalus het met deze groep aan de stok kreeg. Bovendien lijkt het zo vlug na de aankomst van de nieuwe heerser in Rome nog te vroeg voor een dergelijke scène. Het is namelijk maar zeer de vraag of de cultus van Elagabal in deze periode al zo op de voorgrond werd geplaatst. Cassius Dio en de *Historia Augusta* wekken de indruk dat de keizer Elagabal aan het hoofd van het Romeinse pantheon plaatste zodra hij voet in de hoofdstad had gezet. Herodianus beweert zelfs dat Heliogabalus in Nicomedia al instructies gaf dat zijn zonnegod voortaan vóór alle andere goden moest worden aangeroepen (5, 5,7). De chronologie van Heliogabalus' regering is bij deze auteurs echter zeer gebrekkig uitgewerkt. Het is goed mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat ze de verheffing van Elagabal tot nieuwe Romeinse oppergod te vroeg dateren.

De munten en inscripties vertellen een ander verhaal. Tot aan het einde van 220 speelt Elagabal in deze bronnen slechts een zeer ondergeschikte rol. Op munten die in het oosten van het rijk werden geslagen werd de zwarte steen wel eens afgebeeld, maar in Rome gebeurde dat alleen bij hoge uitzondering.³⁴ Inscripties vermeldden wel de naam van de keizer, maar niet die van zijn god. Aan het einde van 220 kwam daar verandering in. Heliogabalus voegde een nieuwe titel aan zijn titulatuur toe. Voortaan was hij *sacerdos amplissimus dei invicti Solis Elagabali*; 'al-lerhoogste priester van de onoverwinnelijke zonnegod Elagabal'.³⁵ Op keizerlijke munten liet hij zich in zijn oosterse priestergewaad afbeelden, terwijl hij een offer brengt. Deze afbeeldingen gaan vaak vergezeld van de opschriften SACER(DOS) DEI SOLIS ELAGAB(ALI), SVMMVS SACERDOS AVG(VSTVS) en INVICTVS SACERDOS AVG(VSTVS): respectievelijk 'priester van de zonnegod Elagabal', 'de hoogste priester-keizer' en 'de onoverwinnelijke priester-keizer'.³⁶

Het lijkt er sterk op dat Heliogabalus pas aan het einde van 220 de nadruk op zijn positie als hogepriester van Elagabal ging leggen; wellicht omdat hij vóór die tijd nog te jong was om zijn zin door te drukken, of omdat men de cultus van Elagabal stapsgewijs in Rome wilde introduceren. Jupiter verdwijnt na 220 volledig van de keizerlijke munten,³⁷ zodat we er van uit kunnen gaan dat de traditionele Romeinse oppergod aan het einde van dit jaar plaats moest maken voor de nieuwe leider van het Romeinse pantheon: Elagabal. Voortaan werd op munten hetzij de zwarte steen van Emesa, hetzij de Romeinse zonnegod Sol als CONSERVATOR AVG(VSTI) ('beschermer van de keizer') afgebeeld.³⁸

Er werd een grote tempel voor Elagabal gebouwd op de Palatijn, de heuvel waarop zich ook het keizerlijk paleis bevond. Herodianus geeft een gedetailleerde beschrijving van de offerandes die Heliogabalus dagelijks aan zijn god zou hebben gebracht:

Voortaan kwam hij iedere dag in alle vroegte uit zijn paleis en liet dan hekatomben van stieren en massa's schapen slachten en op de altaren leggen. Hij bestrooide ze ook met velerlei reukwerken en liet er vele kruiken met de oudste en edelste wijn op gieten, zodat bloed en wijn vermengd er in stromen langs afliepen. Hij danste er dan omheen bij de klank van allerlei muziekinstrumenten, en vrouwspersonen uit zijn land dansten met hem mee in snelle beweging rond de altaren met cymbalen en tamboerijnen in de hand. Rondom stond de voltallige senaat en de ridderstand in de rangschikking, die ze in het theater innemen. De ingewanden van de geofferde dieren werden vermengd met reukwerken in gouden schalen gedragen, niet op de hoofden van slaven of eenvoudig dienstpersoneel, maar door de legioenscommandanten en de hoogste ambtenaren, gekleed in tot de voeten reikende gewaden met lange mouwen volgens Phoenicische mode, met een purperen streep middenover. Daarbij droegen ze linnen schoenen, zoals de orakelpriesters in dat land. Hij dacht dat hij de personen, die hij voor de offers inviteerde, de hoogste eer bewees. (5, 5,8-10)

Hoewel we er ernstig aan kunnen twijfelen of zulke kostbare, grootschalige rituelen inderdaad dagelijks plaatsvonden, geeft de passage goed weer wat een bevreemdende indruk de uitbundige verering van Elagabal op de Romeinse elite moet hebben gemaakt.

De offerandes waren niet de enige religieuze gebeurtenissen die gepaard gingen met uitbundig vertoon. Ieder jaar op midzomerdag werd de zwarte steen volgens Herodianus van de tempel op de Palatijn naar een tweede heiligdom gebracht, dat in de buitenwijken van de stad was gelegen. De keizer maakte behoorlijk werk van deze ceremonie:

Het beeld van de god liet hij op een met goud en de kostbaarste edelstenen versierde wagen plaatsen en bracht het zo uit de stad naar buiten. De wagen werd getrokken door een zesspan van abnormaal grote sneeuw witte paarden. Aan hun tuig was geen goud gespaard en ze droegen veelkleurige hoofdstellen. Niemand hield de leidsels, want het was verboden op de wagen te komen; zij waren om het beeld geschikt alsof de god zelf de wagen bestuurde. Heliogabalus ging in vlugge pas voor de wagen uit, achteruit lopend, de ogen voortdurend op het godenbeeld gericht en zijn hand aan de teugels. Heel de weg legde hij zo af, achteruitlopend en kijkend naar de voorkant van zijn god. Om te voorkomen dat hij zich stootte of struikelde, omdat hij niet kon zien waar hij liep, was er een dikke laag goudgeel zand gestrooid en soldaten van de lijfwacht liepen aan weerszijden vlak naast hem om te zorgen dat hem niets overkwam bij die vreemde tocht. (5, 6,6-8)

Keizer en steen maakten volgens Herodianus deel uit van een lange processie, waaraan toortsdragers, bloenstrooiers en soldaten deelnamen. Beelden van andere goden, tempelschatten, de keizerlijke standaarden en kostbare erfstukken werden meegevoerd in de optocht, die de spil van een Elagabal-festival vormde (5, 6,8; 6,10). Couperus grijpt in zijn roman op deze passage terug, maar veran-

dert enkele belangrijke details: de god trekt in *De berg van licht* niet jaarlijks van zijn tempel op de Palatijn naar zijn tempel in de buitenwijken, maar cirkelt in een wekelijkse ‘Ommegang’ door Rome (p.208). Dit gaat echter met evenveel pracht en praal gepaard als het jaarlijkse ritueel dat door Herodianus wordt beschreven – van de witte paarden die de wagen trekken (waarvan er in Couperus’ versie maar liefst zestien zijn) tot het glanzende zand dat op de straten is gestrooid.

De keerzijde van deze schitterende medaille is een macaber ritueel dat achter gesloten deuren plaatsvindt. Couperus beschrijft hoe Heliogabalus een zuigeling laat offeren om uit diens ingewanden zijn toekomst af te lezen. Het contrast tussen de gruwelijkheid van de beschreven gebeurtenissen en de schoonheid van de gebruikte taal is typerend voor literatuur uit de decadente stroming: ‘Een kreet, het bloed fonteint òp, sprenkelt dunnetjes onzichtbaar over de roode mantels; aan een zwarten baard hangt een levend robijntje en tikkelt weêr neêr.’ (p. 233) De scène is gebaseerd op een passage in de *Historia Augusta*, waarin de onbekende auteur beweert dat Heliogabalus mooie, adellijke Italiaanse jongens martelde en offerde, om daarna hun ingewanden te schouwen (*Vita Heliogabali* 8,1-3). Hoewel ook Dio tussen neus en lippen door opmerkt dat Heliogabalus mensenoffers bracht (80, 11), zijn er geen aanwijzingen dat zulke wrede praktijken deel uitmaakten van de Elagabal-cultus. Het schouwen van ingewanden was bovendien een typisch Etruskisch ritueel en had dus niets met oosterse religies te maken, wat sterk doet vermoeden dat Heliogabalus’ mensenoffers door de antieke auteurs zijn verzonnen met de bedoeling de keizer zwart te maken. Gezien het taboe dat in Rome op het offeren van mensen rustte, was het een effectieve aanklacht om de religieus bevlogen, ‘on-Romeinse’ keizer voor de voeten te werpen.

In Couperus’ voorstelling is het volk van Rome aanvankelijk verrukt over de nieuwe keizer en de god die hij uit Emesa meebrengt, maar begint het zich te bedenken als de suprematie van ‘het oosten’ meer en meer ten koste gaat van de Romeinse zeden en tradities. Het gerucht doet de ronde dat Heliogabalus van plan is alle goden tot dienaren van Elagabal te verklaren. Als we de *Historia Augusta* mogen geloven, was de keizer inderdaad die mening toegedaan. ‘Alle goden waren niet meer dan bedienden van zijn god, zo zei hij’, aldus de auteur (*Vita Heliogabali* 7,4). Heliogabalus zou zelfs van plan zijn geweest om alle gewijde voorwerpen van Rome, zoals het Palladium, de schilden van de Saliï en het Vestaalse vuur, in de grote Elagabal-tempel te verzamelen (*Vita Heliogabali* 3,4-5). Cassius Dio en Herodianus vermelden dit verhaal niet, maar Herodianus merkt wél op dat alle gewijde voorwerpen na de dood van de keizer naar hun oorspronkelijke plek werden teruggebracht (6, 1,3). Als de maatregel inderdaad werd genomen, heeft Couperus de stemming in de hoofdstad wellicht goed getroffen:

[Rome] wachtte, huiverend, af, voelde, dat een ontzagwekkende overwinning uit het Oosten, uit Azië, uit den alles verslindenden glans van Helegabalus, neêr zoû strijken over de Westersche wereld, en over de goden, haar dierbaar. (p.210)

Heilige huwelijken

Een van de opmerkelijkste verhalen over Heliogabalus is wel dat hij met een Vestaalse maagd zou zijn getrouwd. Op het eerste gezicht lijkt dit een typische

tirannen-*topos*. De verering van Vesta was een van de belangrijkste Romeinse cul-
ten. Een huwelijk met een Vestaalse maagd zou niets minder dan een regelrechte
belediging van de Romeinse religie betekenen. Toch lijkt het er sterk op dat het hu-
welijk tussen Heliogabalus en de Vestaalse maagd inderdaad heeft plaatsgevonden.
Ten eerste wordt de affaire zowel door Cassius Dio en Herodianus als door de
Historia Augusta vermeld, hoewel alleen Herodianus expliciet zegt dat het tweetal
ook inderdaad trouwde (Cassius Dio 80, 9,3; Herodianus 5, 6,2; *Vita Heliogabali*
6,6). Ten tweede gaat het niet om een anonieme echtgenote, maar is haar naam
door Cassius Dio overgeleverd: Aquilia Severa. Volgens Dio was ze niet zomaar
een Vestaalse maagd, maar de opperpriesteres der Vestaalse maagden. Haar naam
komt op munten terug, vergezeld van de titel *Augusta*.³⁹ De naam van Helioga-
balus' eerste vrouw, Julia Paula, verdwijnt van de munten, wat bevestigt dat haar
plaats door Aquilia Severa werd ingenomen.

Wat bezielde Heliogabalus om de Romeinen zo tegen het zere been te schop-
pen? Couperus plaatst het controversiële huwelijk in de context van het evenwicht
tussen de seksen, waar de keizer in zijn roman naar streeft. Als 'bruid' van Hier-
ocles is hij 'Heva'; zijn echtgenote Cornelia Paula heeft hij echter onaangeroerd
weggezonden, zodat hij een nieuwe vrouw nodig heeft om ook 'Adam' te zijn.
En wie is er nu geschiktere bruid voor een hogepriester dan een hogepriesteres?
Naast deze religieuze overweging heeft Heliogabalus ook nog enkele persoonlijke,
minder verheven motieven: zo wil hij Hierocles jaloers maken om zich van de
liefde van de wagenrenner te verzekeren. Bovendien wil hij de heilige tradities
van Rome, 'dat nooit geliefde keizerlijke banningsoord', ontheiligen, 'niet met
een harde hand van gezag en een wrede frons, maar (...) met een aanbiddelijke
glimlach...' Tot slot doet hij een poging om de hooghartige Severa, 'de maagd,
wier koude blik, wier blik bijna van minachting, hij op zich gevoeld had, altijd',
te ontheiligen en op haar nummer te zetten. (p.256)

Het is natuurlijk niet meer te achterhalen of zulke persoonlijke overwegingen
inderdaad een rol hebben gespeeld in Heliogabalus' beslissing. Er zijn echter geen
aanwijzingen dat de keizer naar een androgyn ideaal streefde, dus het is onwaar-
schijnlijk dat hij Severa huwde om beide seksen in zich in evenwicht te brengen.
Volgens Cassius Dio gaf Heliogabalus een heel andere verklaring voor het huwe-
lijk: de vereniging van hogepriester en hogepriesteres zou 'godgelijke' kinderen
voortbrengen (80, 9,3). Dit klinkt als een aannemelijk motief, maar het sluit niet
uit dat er meer aan de hand was. Het huwelijk van Heliogabalus met Aquilia
Severa lijkt namelijk te hebben plaatsgevonden rond het einde van 220, dus rond
dezelfde tijd dat de religieuze hervormingen werden doorgevoerd. Bovendien
vond er nog een tweede, niet minder opmerkelijk huwelijk plaats: de god Elagabal
trouwde met de Carthaagse godin Urania, die door de Romeinen Dea Caelestis
werd genoemd.

Het huwelijk van Elagabal met Urania is misschien nog wel moeilijker te verkla-
ren dan het huwelijk van de keizer zelf. Volgens Herodianus trouwde de god eerst
met de krijgsgodin Minerva (de Romeinse versie van de Griekse Pallas Athene),
maar zette hij haar weer aan de kant omdat haar oorlogszuchtige karakter hem niet
aanstond (5, 6,3-4). Dio rept met geen woord over deze goddelijke verbintenis,
maar beide geschiedschrijvers vermelden het huwelijk van Elagabal met Urania.

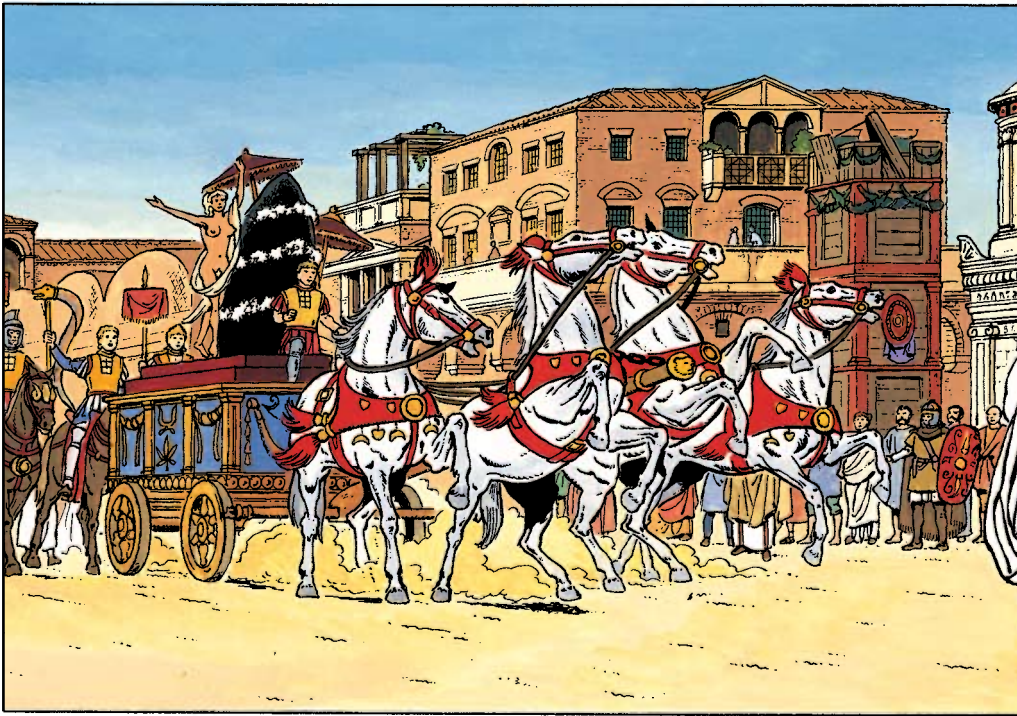
Ze beschrijven dat de keizer voor de plechtigheid een beeld van de godin uit Carthago liet overbrengen (Cassius Dio 80, 12,1; Herodianus 5, 6,4-5). Volgens Herodianus zei Heliogabalus dat een huwelijk tussen de zon en de maan zeer toepasselijk was (5, 6,5). Urania stond inderdaad te boek als een maangodin, zodat de verbintenis van Elagabal en Urania geïnterpreteerd kan worden als een symbool van kosmische harmonie.

Een kapiteel dat op het Forum Romanum is gevonden toont de steen van Emesa, geflankeerd door twee godinnen. De linkergodin is herkenbaar als Minerva; de rechter is te zwaar beschadigd om geïdentificeerd te worden.⁴⁰ Het ligt echter voor de hand om te veronderstellen dat het hier om Urania gaat. In dat geval had Herodianus misschien gelijk met zijn bewering dat Elagabal eerst met Minerva trouwde. Aangezien beide godinnen echter tegelijkertijd met de steen zijn afgebeeld, lijkt het onwaarschijnlijk dat de god zijn eerste echtgenote verstootte voor hij de tweede huwde. Had Elagabal twee vrouwen tegelijk? We moeten die mogelijkheid zeker niet uitsluiten. Maar wat de precieze relaties ook waren, het drietal Elagabal, Urania en Minerva doet denken aan het drietal goden dat traditioneel over Rome waakte: Jupiter, Juno en Minerva. We hebben reeds gezien dat Jupiter door Elagabal van de troon werd gestoten; kan het zijn dat Heliogabalus het oude Romeinse *trias* door een nieuwe versie verving? Het huwelijk van Elagabal met Urania – en met Minerva, als die verbintenis inderdaad heeft plaatsgevonden – zou dan gefungeerd kunnen hebben om het nieuwe *trias* in Rome te introduceren.

Deze interpretatie werpt ook een nieuw licht op het huwelijk van de keizer zelf. Als we de bruid(en) van Elagabal met de religieuze hervormingen van Heliogabalus kunnen verbinden, geldt dat misschien ook voor Aquilia Severa. Per slot van rekening was zij, als opperpriesteres der Vestaalse maagden, de belangrijkste priesteres van Rome. Haar huwelijk met de keizer zou symbolisch kunnen zijn voor de nieuwe religieuze orde die voortaan in de Eeuwige Stad zou heersen: een orde waarin de religies van Rome en Emesa verenigd waren en een nieuw *trias* – dat van Elagabal, Urania en Minerva – aan het hoofd van het Romeinse pantheon stond.

De onoverwinnelijke priester-keizer

Zoals gezegd werden de religieuze hervormingen van eind 220 weerspiegeld in de boodschappen op munten. We zouden die boodschappen kunnen beschouwen als een manier om de bekendheid van Elagabal, voorheen toch voornamelijk een lokale Syrische god, over het hele rijk te verspreiden. Het is echter opvallend dat de meeste munten met een religieuze boodschap niet de zonnegod tonen, maar de keizer in zijn hoedanigheid als *sacerdos amplissimus*, offerend aan zijn goddelijke beschermer. Als we bijvoorbeeld in de muntencatalogus *Coins of the Roman Empire in the British Museum* kijken, vinden we voor de periode 220-222 niet minder dan 31 typen gouden of zilveren munten die Heliogabalus als hogepriester tonen. In dezelfde categorie vinden we slechts tien munten met een afbeelding van de antropomorfe zonnegod Sol of de zwarte steen van Emesa.⁴¹ De bronzen munten tonen eveneens een scheve verhouding: er zijn zeventien typen van Heliogabalus als hogepriester tegenover slechts vier typen van Elagabal.⁴² De samenstellers van de catalogus concluderen terecht: 'The emperor (...) is glorified even more than the god whom he worships.'⁴³

*Heliogabalus leidt de wagen met de steen van Emesa door Rome. Tekening van Gilles Chaillet.
Hieronder 'The Roses of Heliogabalus', schilderij van sir Lawrence Alma-Tadema uit 1888.*

Hieronder de afbeelding van deze processie op munten die tijdens het regime van Heliogabalus, zijn geslagen. Rechts: een altaarsteen gewijd aan de cultus van Sol Invictus Helagabalus, opgegraven in Woerden in 1988.

We weten niet wie er verantwoordelijk was voor de inscripties op de munten. We kunnen ervan uitgaan dat er geen boodschappen werden verspreid waar de keizer het zelf niet mee eens was, maar waarschijnlijk waren het toch voornamelijk Heliogabalus' ondergeschikten die bepaalden wat er op de achterzijden van de munten werd gezet. Die ondergeschikten hadden er belang bij om Heliogabalus zo positief mogelijk te presenteren, want als de keizer de steun van het Romeinse volk, de senaat en in het bijzonder van het leger verloor, liepen zij het gevaar in zijn val te worden meegesleurd. Dit was een zeer reëel risico, want Heliogabalus zat niet stevig op de troon. Hij was nauwelijks meer dan een jongen en had geen gebieden veroverd of andere grootse daden verricht, waarop hij zich kon beroemen. Bovendien had hij het keizerschap op valse gronden opgeëist; hij was immers niet de zoon, maar de achterneef van Caracalla. Als klap op de vuurpijl stelde hij dan ook nog een exotische Syrische god aan het hoofd van het Romeinse pantheon en huwde hij een Vestaalse maagd. We kunnen dus wel stellen dat Heliogabalus' bondgenoten en adviseurs er een hele kluit aan moeten hebben gehad om de steun van de senaat, het leger en het volk van Rome te behouden.

Het lijkt erop dat men de religieuze hervormingen aangreep om Heliogabalus van een nieuwe, hopelijk meer solide machtsbasis te voorzien. In plaats van de keizer te laten voorstaan op zijn afkomst en daden, koos men ervoor om hem te presenteren als de uitverkorene van de nieuwe oppergod. Heliogabalus was méér dan alleen keizer: hij was de INVICTVS SACERDOS AVGVSTVS, zoals sommige munten hem aanduidden; de 'onoverwinnelijke priester-keizer' die onder de persoonlijke bescherming van Elagabal stond.⁴⁴ Van oudsher hadden de Romeinse keizers in hun hoedanigheid van *pontifex maximus* offers aan de goden gebracht om de goddelijke zegen af te smeken voor het hele rijk. Heliogabalus bracht offers aan Elagabal, met wie hij een heel persoonlijke, hechte band had. Als hogepriester van de oppermachtige zonnegod stond hij garant voor de voorspoed van zijn onderdanen. De keizer werd in de beeldvorming dus nadrukkelijk op een voetstuk geplaatst als mediator tussen de menselijke en de goddelijke wereld. Zijn rol als *invictus sacerdos Augustus* zou hem eindelijk het prestige moeten geven dat hij tot dan toe had ontbeerd. Helaas kwam hier in de praktijk weinig van terecht. De priester-keizer bleek toch niet zo onoverwinnelijk te zijn als hij werd voorgesteld.

IV De ondergang

De adoptie van Alexianus

De religieuze hervormingen van Heliogabalus vielen in Rome niet in goede aarde. Cassius Dio verwoordt waarschijnlijk de sentimenten van vele senatoren als hij opmerkt dat Heliogabalus' misdaad er uit bestond dat hij Elagabal boven Jupiter plaatste en zich door de senaat tot diens hogepriester liet kiezen.⁴⁵ Wat het gewone volk ervan vond staat nergens opgetekend, maar bij de soldaten boette de keizer steeds meer aan populariteit in. Waarschijnlijk konden zij zich niet meer identificeren met een keizer die zich zo on-Romeins en fanatiek gedroeg, en niets deed dat bij hen in positieve zin opviel.

Herodianus beschrijft hoe Julia Maesa ingreep om te voorkomen dat de zaak uit de hand zou lopen. De oude dame stelde Heliogabalus voor zijn neefje Alexianus als zoon te adopteren en hem tot *Caesar*, dat wil zeggen troonopvolger, te benoemen. Hij zou het staatsbestuur dan aan Alexianus kunnen overlaten, zodat hij zelf meer tijd had om zich aan religieuze zaken te wijden. Heliogabalus, die volgens Herodianus 'nergens dieper over nadacht en niet al te snugger was', liet zich door haar vleierijen overhalen (5, 7,1-2). Volgens Cassius Dio beweerde de keizer dat de adoptie hem door Elagabal persoonlijk was opgedragen (80, 17,3). De *Historia Augusta* doet het voorkomen alsof Alexianus reeds in 218 tot Caesar was benoemd (*Vita Severi Alexandri* 1,2). Zo wordt het in *De berg van licht* ook door Couperus voorgesteld, maar munten en inscripties maken duidelijk dat dit niet kan kloppen.

Waarschijnlijk werd Alexianus op 26 juni 221 officieel door Heliogabalus geadopteerd en werd hem de *Caesar*-titel verleend.⁴⁶ Bij die gelegenheid nam hij een nieuwe naam aan: Marcus Aurelius Alexander. Door zich Marcus Aurelius te noemen, profileerde hij zich als troonopvolger in de lijn van Marcus Aurelius. De naam Alexander was een verwijzing naar Caracalla, die zich aan Alexander de Grote had willen spiegelen (Herodianus 5, 7,3). Inscripties lieten geen twijfel bestaan over Alexanders dynastieke legitimatie: de jonge *Caesar*, twaalf jaar oud op het moment van zijn adoptie, werd aangeduid als de zoon van Heliogabalus, de kleinzoon van Caracalla en de achterkleinzoon van Septimius Severus.⁴⁷ Heliogabalus, die toen zeventien of achttien moet zijn geweest, zou zichzelf hebben gefeliciteerd met het feit dat hij plotseling de vader van zo'n grote jongen was geworden (Cassius Dio 80, 17,2). Bij een andere gelegenheid gaf hij echter te kennen dat hij liever een 'echte zoon' zou hebben, wat doet vermoeden dat de adoptie van Alexianus niet zijn eigen wens was, maar hem door anderen was opgedrongen (80, 19,1^a).

Rond dezelfde tijd dat Heliogabalus een ‘zoon’ verwierf, vond er nog een belangrijke verandering plaats binnen het keizerlijk huis: de keizer scheidde van Aquilia Severa en nam in plaats daarvan Annia Faustina als vrouw. Ook deze maatregel lijkt te zijn genomen om de toenemende impopulariteit van Heliogabalus een halt toe te roepen. Volgens Cassius Dio stamde Faustina af van de ‘goede keizer’ keizer Marcus Aurelius, wat haar tot een van de meest respectabele vrouwen in Rome moet hebben gemaakt (80, 5,4). Als keizerin was ze ongetwijfeld veel acceptabeler dan de Vestaalse ex-maagd Aquilia Severa. Bovendien zouden de eventuele nakomelingen die Heliogabalus bij haar verwekte rechtstreeks van Marcus Aurelius afstammen, zodat de Severische dynastie niet alleen meer door middel van adoptie, maar ook door bloed met de geliefde dynastie der Antonijnen was verbonden.

Als het huwelijk inderdaad plaatsvond om Heliogabalus’ reputatie te verbeteren, lijkt het niet het gewenste effect te hebben gehad. Cassius Dio spreekt op afkeurende toon over de vele huwelijken van de keizer, die in zijn ogen waarschijnlijk de willekeur en wellust van de vorst weergaven (80, 9,3). Die afkeuring zal alleen maar zijn versterkt toen Heliogabalus Annia Faustina binnen afzienbare tijd weer verstootte en Aquilia Severa terugnam. De keizer gaf hiermee een duidelijk signaal af: hij was niet van plan zich te schikken naar de wensen van zijn onderdanen, maar ging verder op de weg die hij was ingeslagen. Afhankelijk van ons standpunt kunnen we deze houding als koppig of standvastig betitelen. Hoe dan ook, zijn weigering om rekening te houden met de Romeinse tradities zou Heliogabalus spoedig fataal worden.

Heliogabalus en Alexander

De keizer en zijn *Caesar* stonden vanaf het begin op gespannen voet met elkaar. Volgens Herodianus wilde Heliogabalus zijn nieuwe ‘zoon’ onderrichten in het uitvoeren van sacrale dansen en andere handelingen die deel uitmaakten van de cultus van Elagabal, maar daar stak Julia Mamae een stokje voor. In het geheim liet ze leraren komen die Alexander opvoedden volgens de tradities van de Grieken en Romeinen (5, 7,4-5). Couperus beschrijft wat Heliogabalus aantreft als hij de jonge *Caesar* bezoekt:

Mamae, in hoogen thronus, zat in het atrium; aan hare voeten lag Theoclia, haar dochtertje, terwijl Alexianus, in een klein rond worstelperk, worstelde met een Griekschen athleet, die hem leerde. De stevige leden van den naakten knaap – hij was dertien – schitterden op het tapijt in de volle zon als van een jongen Mars, niet minder dan de marmeren beelden, die veronbeweeglijkten rings-omrond. Om Mamae zaten en stonden Alexianus’ andere leeraars: de Grieksche grammaticus Nebo, de rhetor Serapion, Stilio de filozooft en Scourinus, geleerde van groote faam. Welgevallig om de Moeder geschaard, zagen zij blijde de kracht ontwikkelen van Alexianus, fier en met regels van worstelkunst opwerkend tegen den athleet, die hem leerde. (p.192)

Het contrast is duidelijk: Alexander bekwaamt zich in sport en scherpt zijn geest met filosofie en grammatica, terwijl Heliogabalus, door en door een oosterling, zich verliest in zinnelijkheid, overvloed en de mysteries van zijn god. Ook Herodi-

anus stelt in zijn verslag de rationele, ingetogen cultuur van de Grieken en Romeinen nadrukkelijk tegenover de irrationele, overdadige cultuur van het oosten. Naar zijn zeggen was Heliogabalus woedend en verbande Alexanders leraren van het hof. De eerbiedwaardigsten zou hij zelfs hebben terecht gesteld, met als aanklacht dat ze zijn zoon gematigdheid en ‘mannelijke dingen’ bijbrachten (5, 7,5-6). Couperus kiest in *De berg van licht* echter duidelijk partij voor Heliogabalus. Hij beschrijft Alexander als een domme, willoze jongen die precies doet wat zijn moeder zegt en nauwelijks in staat is voor zichzelf te denken. De *Caesar* is ‘domp steeds in zijn ziel besluiteloos’ (p.392) en steekt grauw af tegen de sprankelende, levenslustige keizer. Heliogabalus wekt de sympathie van de lezer; Alexander lijkt daarentegen nauwelijks een persoonlijkheid te hebben.

In keizerlijke inscripties draagt Alexander de titel *nobilissimus Caesar imperii et sacerdoti*: ‘alleredelste *Caesar* van het rijk en het priesterschap’.⁴⁸ Dat laatste slaat ongetwijfeld op het priesterschap van Elagabal, aangezien Heliogabalus zelf ook de titel *sacerdos* gebruikte om zich als priester van de zonnegod te presenteren. Munten leggen echter geen enkel verband tussen Alexander en Elagabal. Integendeel, de jongen wordt juist aangeduid als PONTIFEX; een traditionele Romeinse priestertitel.⁴⁹ Andere munten van Alexander dragen het opschrift PIETAS AVG(VSTI) – ‘de vroomheid van de keizer’ – maar tonen priesterlijke emblemen die van oudsher werden gebruikt om naar de traditionele Romeinse staatsreligie te verwijzen, zoals een offerschaal en een mes.⁵⁰ Het lijkt er sterk op dat Heliogabalus’ ondergeschikten er bewust voor kozen om Alexander zo ‘traditioneel Romeins’ mogelijk af te schilderen. Misschien hoopten ze zo de regering van de keizer weer wat acceptabeler te maken voor zijn onderdanen, maar het is ook mogelijk – en zelfs niet onwaarschijnlijk – dat deze strategie werd toegepast om de reputatie van Alexander te beschermen. Door de jonge *Caesar* vrij te houden van de ‘smet’ van Heliogabalus’ ‘on-Romeinse’ religie, kon hij als eventuele plaatsvervanger achter de hand worden gehouden. Met andere woorden, de bondgenoten en dienaren van de priester-keizer hadden in de gaten dat Heliogabalus’ toekomst met de dag onzekerder werd en troffen maatregelen om hun eigen positie veilig te stellen.

De groeiende vijandigheid tussen Heliogabalus en Alexander zorgde voor een breuk in de keizerlijke familie. Julia Mamaea koos, niet verrassend, de kant van haar zoon, maar ook Julia Maesa schaarde zich aan de zijde van de *Caesar*. Alleen Julia Soaemias bleef trouw aan Heliogabalus. In het paleis moet een gespannen sfeer hebben gehangen, slechts gebrekkig verhuld door de illusie van eendracht die in stand werd gehouden. De keizer kwam al snel tot de conclusie dat Alexander uit de weg moest worden geruimd, maar het ‘snotjong’ – zoals hij zijn neef in *De berg van licht* aanduidt – werd door de soldaten streng bewaakt. Deze soldaten hadden hun buik meer dan vol van de extravagante heerser en keken met een waarderend oog naar de veel ‘Romeinsere’ Alexander. Bovendien betaalde Mamaea hun zelfs geld om zich van hun loyaliteit te verzekeren (Herodianus 5, 8,2-3). De populariteit van de *Caesar* steeg net zo vlug als die van de keizer daalde. Zoals Dio opmerkt was Heliogabalus alleen nog veilig zolang hij veinsde van zijn neef te houden (80, 19,1¹).

De eerste aanslag die Heliogabalus op Alexanders leven deed mislukte, maar haalde hem wel de woede van de pretoriaanse garde op de hals. De beroering

was volgens Dio zo groot dat de keizer genoodzaakt was met zijn neef naar het pretoriaanse kamp te komen en te smeken om vergeving. De soldaten zouden hem bij die gelegenheid hebben gedwongen zijn favorieten de laan uit te sturen. Alleen Hierocles mocht dankzij de smeekbedes van Heliogabalus blijven (80, 19,1²-3; 21,1). De versie van de *Historia Augusta* is iets anders. Volgens de anonieme auteur van dit werk bevond de keizer zich in de tuinen van zijn villa in de buitenwijken van Rome, waar hij op het bericht van de dood van zijn neef wachtte. De pretorianen zochten hem hier in hun woede op, maar werden gekalmeerd toen ze door een prefect – een zekere Antiochianus, die ook in *De berg van licht* een rol speelt – werden toegesproken. De soldaten die in het kamp waren achtergebleven, riepen echter dat ze de keizer alleen wilden sparen als hij alle zedeloze lieden, wagenrenners en toneelspelers uit zijn directe omgeving zou verwijderen en weer een fatsoenlijk leven ging leiden. Tot degenen die het veld moesten ruimen, zou ook Hierocles hebben behoord (*Vita Heliogabali*, 13,4-15,3).

De volgende episode deed zich voor op 1 januari 222. Heliogabalus en Alexander waren dat jaar samen consul en moesten daarom samen het consulaire jaar openen. De keizer wilde zich echter niet met zijn neef in het openbaar vertonen. Hij weigerde naar het Capitool te gaan om de gebruikelijke geloften af te leggen en de gebruikelijke offers te brengen (*Vita Heliogabali* 15, 5-7). Zelfs naar de buitenwereld toe liet hij de schijn van eendracht dus varen. Herodianus vermeldt dat de keizer Alexander verbood zich in het openbaar te vertonen en hem de titel van *Caesar* wilde afnemen (5, 8,4). Volgens de *Historia Augusta* had hij dat al kort na de adoptie willen doen, maar had de senaat geweigerd ermee in te stemmen (*Vita Heliogabali* 13,1-2). Nu besloot de keizer tot een drastische maatregel: als we de auteur van de *Historia Augusta* mogen geloven, beval hij alle senatoren om Rome te verlaten, zodat hij vrij spel had om het ‘snotjong’ Alexander om het leven te brengen. Couperus geeft een kostelijke beschrijving van de chaos die op het bevel volgt. De senatoren zijn zo geschrokken van de onheilspellende, koude blik van de keizer dat ze niet weten hoe vlug ze weg moeten komen:

De Praetorianen, spottgrijnzend, staan roerloos, maar een angst rilt door de waardigheid der senatoren... Zij vlieden de eucalyptuslanen af, zij struikelen, zij vallen in hun verwarde toga's; zij roepen buiten de wallen en grachten van het zomerpaleis:

– Heu! Hei! Hier! Wie heeft een kameel? Wie een muilezel?

Landslieden, lastdragers stroomden daar toe.

– Vijftig sestertiën voor een muilezel! Honderd! Twee honderd! Op een wijnkar, goed, op een wijnkar! Twee flinke lastdragers voor mij! Als ik maar weg kom: hier kerels: draag me! Een ton? Een leëge ton?? Kan je er wielen aan maken? Twee honden er voor? Mij wel! Als ik maar wèg kom: hõnderd sestertiën! Als ik maar wèg kom... (p.352)

Het is maar zeer de vraag of de senatoren werkelijk de stad uit werden gestuurd. Het verhaal wordt door Cassius Dio en Herodianus niet vermeld. Bovendien vormden de senatoren niet de grootste bedreiging voor de keizer; het waren de soldaten van de pretoriaanse garde voor wie hij moest oppassen. Hun geduld liep ten einde.

Het Noodlot slaat toe

Volgens de *Historia Augusta* hadden Syrische priesters Heliogabalus voorspeld dat hij een gewelddadige dood zou sterven. De keizer trof hierop maatregelen om zichzelf in geval van nood van het leven te kunnen beroven, zodat hij in elk geval 'stijlvol' zou sterven. Hij had gouden zwaarden, koorden gewikkeld in purper, zijde en satijn, en edelstenen met vergif klaarliggen, en bouwde zelfs een hoge toren, met op de grond platen voorzien van goud en edelstenen waarop hij zich te pletter kon storten (*Vita Heliogabali* 33,2-6). We hoeven weinig geloof te hechten aan dit fantastische verhaal, maar één detail is in elk geval correct: of het nu voorspeld was of niet, de jonge heerser stierf inderdaad een gewelddadige dood.

Naar alle waarschijnlijkheid werd Heliogabalus op 13 maart 218 door de pretoriaanse garde vermoord. Er zijn drie verslagen overgeleverd van deze noodlottige gebeurtenis. Volgens Cassius Dio ontstaken de pretorianen opnieuw in woede omdat Heliogabalus nogmaals had geprobeerd zijn neef uit de weg te laten ruimen. De keizer nam Alexander mee naar het legerkamp om de gemoederen tot bedaren te brengen. Dat pakte echter anders uit:

Zodra hij [Heliogabalus] merkte dat hij werd bewaakt en geëxecuteerd zou worden, omdat de moeders van beide jongens, openlijker met elkaar in conflict dan voorheen, de soldaten opjutten, probeerde hij te vluchten. En hij wist bijna weg te komen door zich in een kist te verstopen, maar werd ontdekt en gedood, op achttienjarige leeftijd. Zijn moeder, die hem omhelsde en stevig tegen zich aan hield gedrukt, stierf met hem. Hun hoofden werden afgehakt en hun lichamen van kleren ontdaan en eerst door de gehele stad gesleept. Vervolgens werd het lichaam van de vrouw [d.w.z. Soaemias] ergens aan de kant goegoid, en het zijne in de rivier geworpen. (80, 20,1-2)

Tegelijkertijd met Heliogabalus en zijn moeder werden volgens Dio ook Hierocles, beide pretoriaanse prefecten, Aurelius Eubulus, de beheerder van de fiscus, en Fulvius, de stadsprefect, gedood (80, 21,1).

Herodianus vertelt in grote lijnen hetzelfde verhaal. Hij bevestigt dat Heliogabalus met Alexander naar het pretoriaanse kamp ging. De aanleiding voor dit bezoek was volgens Herodianus het gerucht dat Alexander stervende was. Dit gerucht had Heliogabalus zelf de wereld ingestuurd om te kijken hoe de soldaten zouden reageren. Alexander werd bij aankomst in het kamp door de soldaten enthousiast begroet, maar Heliogabalus werd volslagen genegeerd. Woedend raasde hij hierover de hele nacht tegen de soldaten. Toen hij ook nog mannen wilde laten oppakken die volgens hem schuldig waren aan opruiing en relletjes, of die Alexander zelfs openlijk als keizer hadden begroet, was voor de pretorianen de maat vol. De afloop van het verhaal is vrijwel dezelfde als bij Dio. De keizer, zijn moeder en zijn volgelingen werden gedood, waarna de lijken van Heliogabalus en Soaemias door de straten van Rome werden gesleept en ten slotte in het riool werden geworpen (5, 8,5-9).

De *Historia Augusta* beweert dat de moord op Heliogabalus niet spontaan plaatsvond, maar het gevolg was van een samenzwering van de soldaten. De auteur vermeldt hoe eerst de handlangers van de keizers door de pretorianen werden

afgemaakt, waarbij hij de lezer niet spaart voor gruwelijke details. Heliogabalus zou zich hebben verscholen op een openbaar toilet, waar hij samen met zijn moeder werd gevonden en gedood. Net als bij Dio en Herodianus werd het lijk van de jongen door de straten gesleept. Men probeerde hem in het riool te werpen, maar omdat de opening te nauw was, moest men genoeg nemen met de Tiber. Zelfgenoegzaam merkt de auteur op: ‘want wie de genegenheid van senaat, volk en soldaten niet wint, zal ook geen graf krijgen.’ (*Vita Heliogabali* 16,5-17,3; 17,7)

Couperus beschrijft Heliogabalus’ einde op indringende, meeslepende wijze. Hij baseert zich voornamelijk op de *Historia Augusta*, maar geeft zijn eigen draai aan het verslag van de anonieme auteur. In *De berg van licht* hangt het lot van de keizer aan een zijden draad nadat het volk van Rome – en dus niet de soldaten – in opstand is gekomen. Als gebaar van verzoening zal Heliogabalus samen met Alexander het consulaat bekleeden. Als hij tijdens de processie echter merkt dat alleen Alexander wordt toegejuicht, breekt hij in woede zijn consulstaf en slingert de stukken over de menigte. De keizer vlucht met zijn getrouwen naar zijn buitenverblijf in de Tuinen van de Oude Hoop, dat al snel wordt belegerd door soldaten die op de hand van Alexander zijn. Hierocles, die zich ook in het buitenverblijf bevindt, ranselt de keizer af en bespot hem vanwege zijn gebrek aan daadkracht. Hij dwingt Heliogabalus een document te tekenen, waarin Alexander de *Caesar*-titel wordt ontnomen en hij, Hierocles, de titels van *Caesar* en *Augustus* krijgt toegekend: ‘Teeken, teeken, of ik vermoërd je! (...) IK ben Caesar... IK ben Augustus... en teekenen zal je, of ik trãp je je leven uit je lijf!’ (p.400)

Nadat hij zijn brute minnaar voor de laatste keer zijn zin heeft gegeven, bezwijmt de ernstig toegetakelde keizer in de armen van Julia Soaemias. Zij weet hem bij te brengen, maar is niet in staat om hem – of zichzelf – te troosten. Het is alsof er aan een vier jaar lange droom een ruw en abrupt einde is gekomen:

Zij, moeder, houdt in haar armen een kind, dat het koud heeft van armoede en van angst: meer houdt zij niet... Helegabalus omhelst zij niet, Antoninus zelfs omhelst zij niet: zij omhelst niet meer dan een menselijkheid, die goddelijkheid is geweest, en zij wordt zich die neêrstorting uit warmen hemel op ijskoude wereld zóo wanhopig hel duidelijk bewust, dat zij uitbarst in snikken en hem smartelijk pletterdicht omhelst tegen zich aan, uitroepend den naam, dien zij hem sedert jaren niet meer gegeven heeft:

– O mijn Bassianus, o mijn Bassianus, o mijn àrme Bassianus!! (p.406)

Met het aanbreken van de dageraad breken Alexanders troepen door de verdediging. De getrouwen van de keizer worden over de kling gejaagd; de gehate Hierocles krijgt een speer tussen zijn benen gedreven. Heliogabalus en Julia Soaemias hebben zich in de slavenlatrinen verborgen, maar kunnen niet aan het Noodlot ontsnappen; het duurt niet lang voor ze worden gevonden en gedood. Moeder en zoon sterven in elkaars armen, door tientallen spiezen aan elkaar geregen.

Alexander Augustus

Nadat Heliogabalus was vermoord, riepen de soldaten Alexander tot nieuwe keizer uit (Cassius Dio 80, 1,1; Herodianus 5, 8,10). De keus werd bekrachtigd door de

senaat, die de jongen als keizer erkende en Heliogabalus officieel vervloekte. De naam van de priester-keizer werd gewist uit inscripties en papyri en zijn beelden werden vernietigd.⁵¹ Herodianus vermeldt dat alle heilige voorwerpen, door Heliogabalus in de tempel van Elagabal bijeengebracht, naar hun oorspronkelijke plek werden teruggebracht (6, 1,3). De zwarte steen werd volgens Dio uit Rome verbannen (80, 21,2). Zijn grote tempel werd waarschijnlijk aan Jupiter Ultor – dat wil zeggen, Jupiter de Wreker – gewijd.⁵² Hiermee werd een duidelijk signaal afgegeven: de controversiële religieuze hervormingen van Heliogabalus waren voorgoed verleden tijd; Alexander had de traditionele Romeinse staatsgodsdienst in ere hersteld. Voortaan zwaaide Jupiter weer de scepter over het Romeinse pantheon.

De berg van licht eindigt met een toespraak van Alexander, gericht aan de senaat. De kleurloze jongen hakkelt en stamelt zich een weg door de tekst die hij van zijn moeder van buiten heeft moeten leren. Hij verguist zijn gehate voorganger en merkt op – geheel volgens de idealen van de Romeinse republiek – dat hij slechts als de eerste onder zijn senatoriale gelijken gezien wenst te worden. De naam Antoninus, die hem door de senatoren wordt aangeboden, weigert hij omdat hij die onwaardig zou zijn. ‘Verstandig... koel... zuiver... en slim overdacht’, bestempelt senator Gordianus de toespraak (p.421). Zijn collega’s prijzen de nieuwe keizer vol geestdrift, maar hij zelf blijft trouw aan de nagedachtenis van Heliogabalus. ‘Ik bewonderde hem altijd’, fluistert hij de stille, neerslachtige Julia Maesa toe, ‘en als U, Eerwaarde, vergeet ik zijn aanbiddelijkheid NOOIT!’ (p.421)

Met de troonsbestijging van Alexander komt er een einde aan een tijdperk. In de laatste alinea van zijn boek vermeldt Couperus de ‘tallooze somber gekleede, monnikachtige, slaafsch jubelende Christenen’ die zich in de menigte bevinden. (p. 421-422) Eerder heeft hij al vermeld dat Julia Mamaea, moeder van de nieuwe keizer, niet geheel afwijzend tegenover hun denkbeelden staat. De aanwezigheid van de christenen, die door Couperus in uitgesproken negatieve termen worden beschreven, roept een somber toekomstbeeld op. Gordianus, ‘de denker, de epicurist’, is zich ‘weemoediglijk bewust... van een Antieke Schoonheid, die, helaas, verwelkte... en een Antieke Vroomheid, die weldra wijkt...’ (p.422)

V Conclusie

Het lijkt erop dat Heliogabalus zijn slechte reputatie in de eerste plaats te danken had aan de religieuze hervormingen die hij doorvoerde. Door Jupiter van de troon te stoten ten gunste van een onbekende Syrische zonnegod, die met allerlei uitbundige en uitgesproken ‘on-Romeinse’ rituelen werd vereerd, vervreemde de jonge keizer zich van zijn onderdanen. Zijn huwelijk met de Vestaalse maagd Aquilia Severa moet eveneens een behoorlijke deuk in zijn reputatie hebben gemaakt. Heliogabalus kwam op grond van een fictieve dynastieke claim op de troon en wist zich op militair, bouwkundig en bestuurlijk terrein niet of nauwelijks te onderscheiden. De poging van zijn ondergeschikten om hem een nieuw imago aan te meten als ‘onoverwinnelijke priester-keizer’ had niet het gewenste resultaat. De god Elagabal bleek te nieuw en uitheems om acceptabel te zijn voor de zeer traditioneel ingestelde Romeinen. De pretoriaanse garde vond een nieuwe favoriet in Alexander, die weliswaar uit dezelfde familie afkomstig was als de keizer, maar zich een stuk ‘Romeinser’ opstelde en zich afzijdig lijkt te hebben gehouden van de eredienst van Elagabal. Het duurde dan ook niet lang voor Heliogabalus door de soldaten werd vermoord en zijn jongere neef op de troon werd gezet.

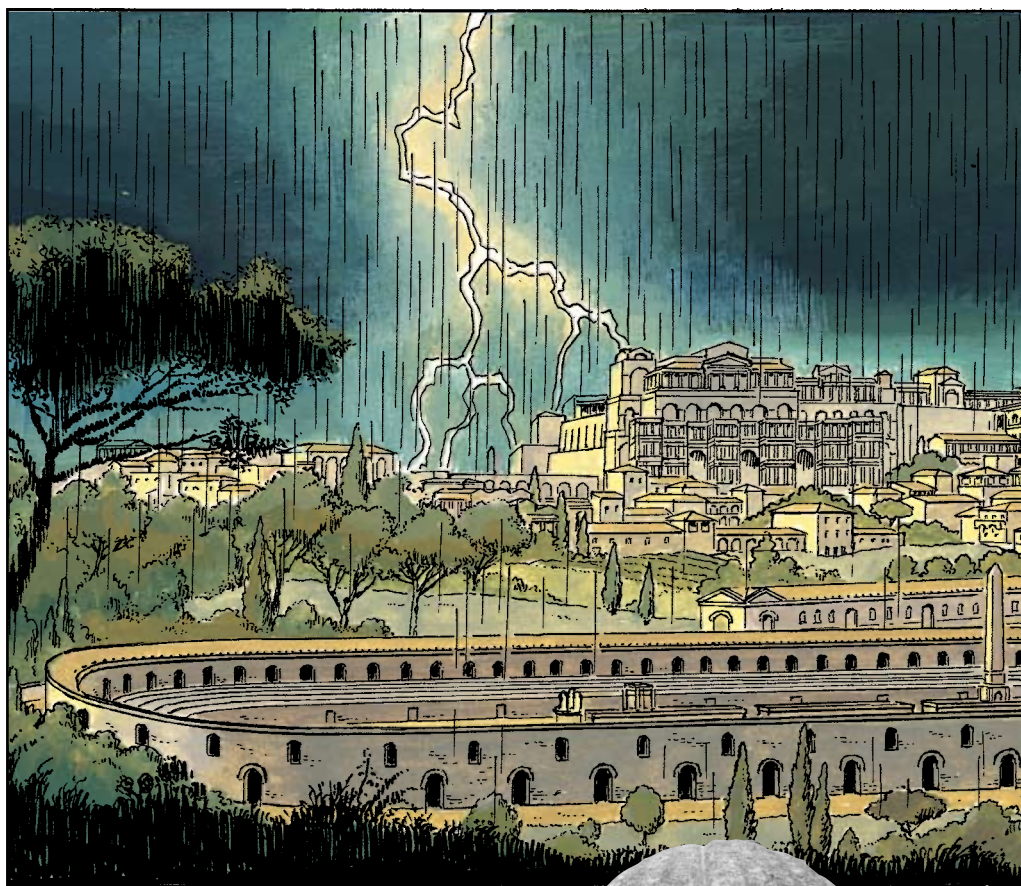
We hoeven ons er niet over te verbazen dat de antieke geschiedschrijvers Heliogabalus na zijn dood zo negatief mogelijk afschilderden. De gehate priester-keizer had rigoureuus gebroken met eeuwenoude Romeinse tradities en alles geschonden wat Rome heilig was. Bovendien wilde Severus Alexander zich zoveel mogelijk van zijn voorganger distantiëren, zodat hij er belang bij had diens negatieve reputatie te bevestigen en te versterken. Heliogabalus’ Syrische wortels werden aangegrepen om hem neer te zetten als de stereotype oosterling: verwijfd, weeldezuchtig en pervers; het tegendeel van de ingetogen, deugdzaam en bovenal mannelijke Romein. Cassius Dio en Herodianus lieten geen gelegenheid onbenut om te benadrukken hoe door en door verdorven Heliogabalus wel niet was geweest. Meer dan honderd jaar later deed de auteur van de *Historia Augusta* er nog een paar schepjes bovenop. Hij stelde Heliogabalus voor als de ultieme ‘slechte keizer’ en legde vooral de nadruk op de weeldezucht en de seksuele praktijken van de verguisde vorst, die hij contrasteerde met de ingetogen deugdzaamheid van Alexander.

Voor de decadente schrijvers aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw was Heliogabalus een dankbaar onderwerp. Hij gold als een icoon van de decadentie, perversie en overdadige luxe waardoor het Romeinse rijk in hun verbeelding werd gekenmerkt. De aanhangers van het decadentisme waren

geïnteresseerd in de schoonheid van zulke ‘verdorven’ zaken. Couperus, in veel opzichten een typische representant van deze literaire stroming, besloot om het bestaande beeld van Heliogabalus op zijn kop te zetten door hem in een positief daglicht te plaatsen. Heliogabalus’ vermeende weeldezucht en seksuele praktijken werden in *De berg van licht* niet verguisd, zoals kunstenaars en geschiedschrijvers eeuwenlang hadden gedaan, maar juist positief gewaardeerd. De Heliogabalus in Couperus’ roman is weliswaar een bedorven jongen, maar heeft een uiterst verfijnde smaak en houdt oprecht van de brute wagenrenner Hierocles, hoezeer deze hem ook mishandelt. Hij is een opgetogen levensgenieter die over het algemeen geen kwaad in de zin heeft, hoewel hij niet terugdeinst voor zulke gruwelen als het offeren van zuigelingen. Zelfs deze misdaad doet hem echter niet de sympathie van de lezer verliezen; we blijven ons ervan bewust dat Heliogabalus in *De berg van licht* voornamelijk een slachtoffer is, dat ten onder gaat aan de machinaties van anderen en zijn eigen onvermogen om de Romeinse cultuur en mentaliteit te begrijpen.

Couperus moet in de overgeleverde geschiedschrijving over Heliogabalus veel hebben gevonden wat hem aansprak. Het thema homoseksualiteit, waarop hij in veel van zijn werken zinspeelt of lijkt te zinspelen, kon in *De berg van licht* op gezag van de antieke auteurs openlijk aan de orde worden gesteld. De nadruk op het ‘oosterse’ karakter van de keizer, door Cassius Dio en Herodianus aangehaald om hem een negatief stempel op te drukken, had voor de Nederlandse schrijver juist positieve connotaties. Het oosten was voor hem de bron van mystieke wijsheid, die hij in zijn roman met de cultus van Elagabal verbond. De zogenaamde ‘verwijfdheid’ van de keizer werd door Couperus uitgelegd als een streven naar androgynie – een ideaal dat tijdens het fin-de-siècle in bepaalde kringen populariteit genoot, maar dat de historische Heliogabalus waarschijnlijk volkomen onbekend was. Op deze manier gaf Couperus een positieve draai aan allerlei negatieve etiketten die men de priester-keizer in de oudheid had opgeplakt. Voor Cassius Dio, Herodianus en de auteur van de *Historia Augusta* was Heliogabalus een typisch voorbeeld van het verval waaraan Rome sinds de regering van modelkeizer Marcus Aurelius onderhevig was. Voor Couperus gold hij daarentegen als de ‘laatste opbloei’ van een ‘antieke Schoonheid’, gekenmerkt door de liefde voor leven en schoonheid, die weldra plaats zou moeten maken voor het strenge, vreugdeloze christendom.

Toen *De berg van licht* in 1905 en 1906 in drie delen werd gepubliceerd, stond heel literatuurminnend Nederland op zijn kop. ‘... wat ik niet begrijp,’ fulmineerde een anonymus in de *Nieuwe Arnhemsche Courant*, ‘is dat een auteur als de heer Couperus (...) er smaak in gevonden heeft drie deelen te wijden aan de beschrijving en idealisering van onnatuur en perversiteit. Dit boek is in de hoogste mate immoreel (...) omdat het vloekt tegen de natuur, verheerlijkt en idealiseert het ziekelijk abnormale, monstreuze. Omdat het, onder den schijn van te zijn een artistieke, psychologische behandeling van een historisch persoon en een historisch tijdvak, inderdaad is een met voorliefde en streeling schilderen van wat slechts in het meest perverse en moreel-ziekelijke brein kan opkomen.’⁵² Andere reacties waren van een vergelijkbare strekking. Strootman schetste de historische Heliogabalus als iemand ‘over wien alle geschiedschrijvers het eens zijn dat hij enkel een

De weerslag van de uitpattingen van Heliogabalus bewind op Rome in de visie van Gilles Chaillet. Na de dood van Heliogabalus wordt zijn neef Alexianus Bassianus als Severus Alexander keizer van Rome. Uiterst rechts: een reconstructie van een beeld van Alexander, gefotografeerd in de Glyptotheek in München. Hiernaast een beeld van Julia Mamaea, de moeder van de nieuwe keizer.

vies-hysterisch jongetje was, verslaafd aan tegennatuurlijke ontucht, waanzinnig van wellust, in de ergste mate ijdel en bijgelovig...⁵³ Zelfs Frans Netscher, Couperus' vriend en zelf ook schrijver, wist zijn afkeer van het hoofdpersonage niet helemaal te verhullen. 'Zeker,' zo schreef hij, 'Heliogabalus, het knaapje, staat heel ver van ons moderne gevoelsleven af; we kunnen ons niet verplaatsen in de gedachten en gevoelens van zulk een vrouw-man, van zulk een tweegeslachtig wezen, dat we zelfs griezelig vinden. Maar Couperus heeft dit moeilijk en delicaat geval toch zoo weten te behandelen, dat niemand er aanstoet aan zou kunnen nemen.'⁵⁴ De praktijk wees echter anders uit. Zoals Bastet het kleurrijk beschrijft: 'Het literaire geweld dat hij [d.w.z. Couperus] in zijn barok meesterwerk heeft ontketend, kreeg hier, enige uitzonderingen daargelaten, het onthaal van een natgeregend vuurwerk, afgestoken voor de tralies van een hoenderhok vol kakelende kippen.'⁵⁵

Het is verleidelijk om de morele verontwaardiging die *De berg van licht* in Nederland teweegbracht te vergelijken met de morele verontwaardiging die spreekt uit de antieke werken over de regering van Heliogabalus. Couperus probeerde op basis van de werken van derde- en vierde-eeuwse geschiedschrijvers een positiever beeld te schetsen van de zogenaamd vrijzinnige en decadente monarch uit Emesa. Getuige de reacties van zijn tijdgenoten is de boodschap niet goed overgekomen. Heliogabalus bleek net zo zeer te botsen met de cultuur van vroegtwintigste-eeuws Nederland als met de cultuur van derde-eeuws Rome. Bijna zeventienhonderd jaar na zijn dood wist de priester-keizer nog altijd te shockeren.

Noten

- 1 Louis Couperus, *De berg van licht. Volledige werken Louis Couperus*, deel 24, p.441-442. Alle paginaverwijzingen naar *De berg van licht* hebben betrekking op deze uitgave.
- 2 A. Labrie, *Zuiverheid en decadentie. Over de grenzen van de burgerlijke cultuur in West-Europa, 1870-1914*. Amsterdam, 2001, p.118-126. J.L. Goedegebuure, *Decadentie en literatuur*. Amsterdam, 1987, p.12-35. Luc Dirikx: *Louis Couperus en het decadentisme. Een thematologische confrontatie*. Gent, 1993 (diss).
- 3 F. Bastet, *Louis Couperus. Een biografie* Amsterdam, 1987, p.536.
- 4 Overigens had het woord 'dictator' in de oudheid niet de negatieve bijklank die het in onze oren heeft. Bij de Romeinen was een dictator een man die in tijden van crisis een volmacht kreeg om het rijk voor tien jaar als alleenheerser te besturen. Het was nadrukkelijk de bedoeling dat hij zijn macht na die tien jaar weer zou afleggen, dus het begrip 'dictator voor het leven' was een *contradictio in terminis*.
- 5 P. Zanker, *Augustus und die Macht der Bilder*. München, 1987.
- 6 Ook levende keizers werden als goden vereerd, maar alleen in de provincies, niet in Rome.
- 7 De regering en machtsrepresentatie van keizer Commodus worden uitvoerig besproken in: O.J. Hekster, *Commodus. An Emperor at the Crossroads*. Amsterdam, 2002.
- 8 O.J. Hekster, 'Volmaakte monsters. De extreme beeldvorming rond Romeinse keizers'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 111 (1998), p.337-351. M. Icks, 'Image building in het oude Rome. Een tweeduizend jaar oude zeepbel'. In: *Kleio. Tijdschrift van de Vereniging van Docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland* 45-1 (2004), p.22-26.
- 9 L. de Blois, 'Emperor and empire in the works of Greek-speaking authors of the third century AD'. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II* 34.4 (1998), p.3391-3443, aldaar p.3405-3415; Idem, 'The perception of emperor and empire in Cassius Dio's *Roman History*', *Ancient Society* 29 (1998-1999), p.267-281.
- 10 De Blois, 'Emperor and empire', p.3415-3423; Idem, 'The perception of Roman imperial authority in Herodian's work'. In: *Impact of Empire III. The Representation and Perception of Roman Imperial Power*. Amsterdam, 2003, p.148-156.
- 11 R. Syme, *Emperors and Biography. A Study in the Historia Augusta*. Oxford, 1971. Idem, *Historia Augusta Papers*. Oxford, 1983.
- 12 Voor meer informatie over Romeinse munten: C. Howgego, *Ancient History from Coins*. London, 1995.
- 13 In de moderne geschiedschrijving spreekt men vaak van keizer Elagabalus, maar ook de naam Helio-gabalus komt voor.
- 14 *AE* 1910, nr. 133; nr. 141. Elagabal wordt in deze inscripties Sol genoemd, wat ook de naam was van de Romeinse zonnegod.
- 15 M. Klein, *Noodlot en wederkeer. De betekenis van de filosofie in het werk van Louis Couperus*. Maastricht, 2000, p.157-162; p.170-172. Zie ook de enigszins andere visie op deze materie van Caroline de Westenholz, onder de verzameltitel 'De Vlam van de Lust' in *Arabesken. Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap* nrs. 23, 25, 26 en 27.
- 16 Voor een uitgebreide bespreking van het Romeinse stereotiepe beeld van 'de Syriër', zie: B. Isaac, *The Invention of Racism in Classical Antiquity*. Princeton/Oxford, 2004, p.335-351.
- 17 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 17-22; nrs. 37*-37†; nrs. 30-37; *RIC IV.II*, Elagabalus, nr. 120; nr. 152.
- 18 Dessau, *ILS* 467-468, 470-472; *AE* 1961, nr. 79; 1964, nr. 269; 1967, nr. 361.
- 19 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 7-8, 346§, 346||, 346¶; nrs. 9, 346**.

- 20 Dessau, *ILS* 469; *AE* 1910, nr. 157.
- 21 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 274-276; nrs. 10-15, 105-109; nrs. 15*-16; *RIC* IV.II, Elagabalus, nr. 187; nr. 70; nr. 78.
- 22 *BMC V*, Elagabalus, nr. 16.
- 23 H.R. Baldus, 'Das "Vorstellungsgemälde" des Heliogabal. Ein bislang unerkanntes numismatisches Zeugnis'. In: *Chiron* 19 (1989), p.467-476, aldaar p.471.
- 24 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 138-142. Een andere munt met Elagabal als *conservator* moet mogelijk ook in 219 gedateerd worden, namelijk nr. 104*.
- 25 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 273, 284-287.
- 26 *CIL* II 4766-4769; III 3713; VII 585, 1045; VIII 10124, 10127, 10160, 10267, 10295, 10297, 10304, 10308, 10347, 22438, 22482, 22504, 22543; XIII 9117, 9138.
- 27 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 164-168; nrs. 29, 162-163.
- 28 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 218-222B, 364, 369 (het volledige opschrift luidt LIBERTAS AVG(VSTI)); nrs. 126-127.
- 29 *BMC V*, Elagabalus, nr. 16†.
- 30 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 61-83, 294-301†, 387*-407; 38-60, 293, 373-387; nrs. 170*-177||, 316-325, 413*-423; nrs. 184-188*, 335-337, 431*-438; 263*, 450-451; *RIC* IV.II, Elagabalus, nrs. 232-233.
- 31 Dessau, *ILS* 470, 476; *AE* 1956, nr. 144.
- 32 *BMC V*, Septimius Severus & Caracalla, nrs. 789-790.
- 33 *CIL* VI 31776a, 31776b, 31875. B.P.M. Salway, 'A fragment of Severan history. The unusual career of ...atus, praetorian prefect of Elagabalus'. In: *Chiron* 27 (1997), p.127-154.
- 34 Zie de noten 23 en 24.
- 35 *AE* 1999, nr. 1422; Dessau, *ILS* 475, 2008, 9058.
- 36 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 225-228, 332, 359-360, 364§; nrs. 230-233, 333-334; nrs. 209-213, 330, 350, 368. De bronzen munten (nrs. 359-360, 364§, 350, 368) zijn niet preciezer gedateerd dan 218-222; de rest komt uit de periode 220-222.
- 37 Hoewel het laatste munttype met Jupiter uit 220 stamt (*BMC V*, Elagabalus, nr. 178), wordt hij hierop niet (meer?) als *conservator Augusti* aangeduid.
- 38 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 197-198; nrs. 199-200.
- 39 *RIC* IV.II, Elagabalus, nrs. 225-228, 231.
- 40 F. Studniczka, 'Ein Pfeilercapitell auf dem Forum'. In: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung* 16 (1901), p.273-282, Tafel XII.
- 41 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 209-213, 225-228, 230-233, 256-263, 268-270; nrs. 330, 332-333, 338-341; nrs. 197-200, 240-245.
- 42 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 439, 446†, 447-448; nrs. 350, 359-360, 364§, 368, 441-446, 446§, 449, 454-455, 455, †456,*
- 43 *BMC V. Text*, cccxxviii.
- 44 *BMC V*, Elagabalus, nrs. 209-213, 330, 350, 368.
- 45 Hoewel Heliogabalus al hogepriester van Elagabal was vóór hij tot keizer werd uitgeroepen, maakte dit hogepriesterschap aanvankelijk geen deel uit van zijn officiële ambten als keizer.
- 46 R.O. Fink, A.S. Hoey, W.F. Snyder, 'The Feriale Duranum.' In: *Yale Classical Studies* 7 (1940), p.1-222, aldaar p.141.
- 47 Dessau, *ILS* 475, 9058.
- 48 S. Dušanić, 'Severus Alexander as Elagabalus' associate'. In: *Historia. Zeitschrift für alte Geschichte* 13 (1964), p.487-498, aldaar p.490. De titel kan ook worden ingevuld in eerder gevonden inscripties, hoewel die aanvankelijk anders werden gereconstrueerd. Zie: *CIL* VI 2001; VII 585.

- 49 BMC V, Elagabalus, nrs. 452, 453. Het volledige opschrift luidt PONTIFEX CO(N)S(VL).
- 50 BMC V, Elagabalus, nrs. 266-267, 452.
- 51 Dessau, *ILS* 468-469, 471-472; J. Frösén, D. Hagedorn (eds.), *Die verkohlten Papyri aus Bubastos I* (Opladen 1990), nr. 4, kol. 13,5. A. Bülow-Jacobsen, J.E.G. Whitehorne (eds.), *The Oxyrhynchus Papyri* 40 (1982), nr. 3475, r. 29. E.R. Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*. Leiden/Boston, 2004. p.188-195.
- 52 Geciteerd uit: W.J. Lukkenaer, *De omrankte staf. Couperus' antieke werk, deel 1: van 'Dionysos' t/m 'Herakles'*. Leiden, 1989, p.74.
- 53 Geciteerd uit: Lukkenaer, *De omrankte staf*, p.77.
- 54 Geciteerd uit: Idem, p.75.
- 55 Bastet, *Louis Couperus*, p.326.

Gebruikte afkortingen

- AE = *Lannée Épigraphique*
- BMC = *Coins of the Roman Empire in the British Museum*
- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*
- ILS = *Inscriptiones Latinae Selectae*
- RIC = *Roman Imperial Coinage*

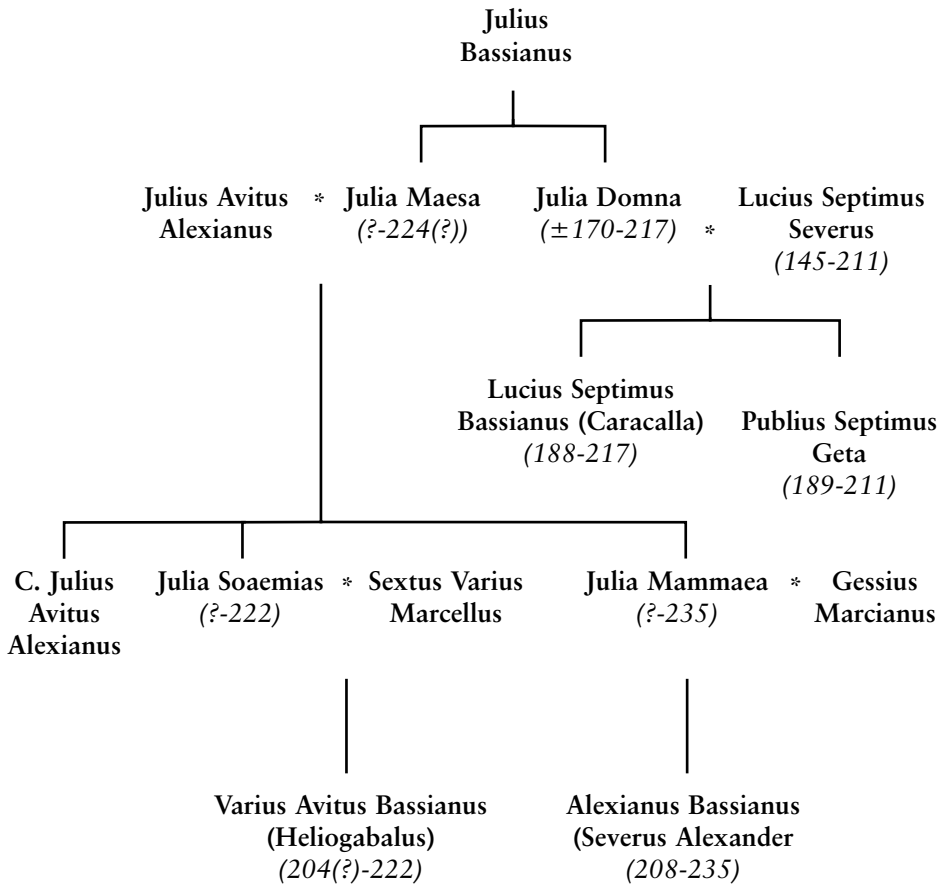
Vertalingen van antieke teksten

De citaten van Cassius Dio zijn vertaald in overleg met drs. Janneke de Jong, waarvoor mijn dank.

Voor Herodianus is gebruik gemaakt van de vertaling van dr. M.F.A. Brok, *Herodianus. Crisis in Rome*. Bussum, 1973, met enkele kleine aanpassingen. De vertaalde citaten uit de *Vita Heliogabali* zijn rechtstreeks overgenomen uit de vertaling van dr. V.J.C. Hunink, *Het schandelijke leven van Heliogabalus, de decadentste keizer van Rome*. Amsterdam, 2001.

Verder ben ik dank verschuldigd aan Ellen Kraft en dank ik de mensen van het Capitolijns Museum in Rome voor hun medewerking.

Bijlage: Het Severische Huis

Afbeeldingen

- Omslag: Borstbeeld van Heliogabalus, Capitolijs Museum, Rome. Foto: Ellen Kraft
- Titelpagina: Theo van de Goor: 'De dans van de hogepriester'. In: *Het Etsenboek 'De berg van licht'*. Eindhoven, 2003
- p.9 Omslag van een Duitse vertaling van *De berg van licht* uit 1920, ontworpen door Max Schwerdtfeger
- p.10/11 Gilles Chaillet: 'Het Forum Romanum'. In: *La Dernière Prophétie. Voyage aux Enfers* Editions Glénat, 2002
- p.10 Onder: foto van het Forum Romanum aan het eind van de 19de eeuw, vanuit het oosten gezien. In: *Kunstgeschichtliches Bilderbuch für Schule und Haus*, Leipzig, 1904
- p.11 Onder rechts: Buste van Keizer Septimius Severus. Glyptotheek, München. Foto: Karin Peterson. Links: twee munten met voor en achterop de beeltenis van beide zonen en latere keizers Lucius Septimius Bassianus (Caracalla) en Publius Septimius Geta. In: www.coinarchives.com
- p.12 Boven: stofomslag van een Duitse vertaling van *De berg van licht* uit 1995, ontworpen door Bert Hülpiusch naar een schilderij van Anselm Feuerbach. Origineel in AKG in Berlijn
- Onder: de omslagen van de drie delen waarin *De berg van licht* in 1905 en 1906 verscheen
- p.21 Boven: Kaart van Syria. In: N. Pollard, *Soldiers, Cities and Civilians in Roman Syria*. Michigan, 2003. Onder: Simeon Solomon (1840-1905): 'Heliogabalus, High Priest of the Sun', 1866
- p.22/23 Gilles Chaillet: 'Het heiligdom van Elagabalus in het Syrische Emesa'. In: *La Dernière Prophétie. Les dames d'Emèse*. Editions Glénat, 2003
- p.22 Links: een bronzen portret van Julia Maesa. In: *Art of the ancient world volume XVII*, Royal-Athena Galleries, London, New York, 2006. Rechts: Julia Domna. Glyptotheek, München
- p.23 Onder: borstbeeld van Marcus Opelius Macrinus. Capitolijs Museum, Rome. In: <http://lordbest.napoleonicmedals.org/Emperors>
- p.24 Gilles Chaillet: 'de dans van Heliogabalus'. In: *La Dernière Prophétie. Les dames d'Emèse*. Editions Glénat, 2003. Onder links : voor- en achterzijde van een ongedateerde munt met het portret van Julia Soemias, de moeder van Heliogabalus. Rechts: munten tonen de drie echtgenotes van de keizer. Van boven naar beneden: Julia Paula, Aquilia Severa en Annia Faustina. In: www.coinarchives.com
- p.42/43 Boven: Gilles Chaillet: 'De feestelijke processie van de steen door Rome' (fragment). In: *La Dernière Prophétie. Sous le signe de Ba'al*. Editions Glénat, 2004
- p.42 Onder: Sir Lawrence Alma-Tadema (1836-1912): 'The Roses of Heliogabalus', 1888
- p.43 Onder rechts: een altaarsteen gewijds aan de cultus van Sol Invictus Helagabalus. Opgegraven in Woerden in 1988. Foto: Aldo Oxener. Links: munten met de beeltenis van de keizer en achterop de processie met de steen van Emesa. In: www.coinarchives.com
- p.54/55 Boven: Gilles Chaillet: 'De weerslag van de uitpattingen van Heliogabalus' bewind op Rome'. In: *La Dernière Prophétie. Sous le signe de Ba'al*. Editions Glénat, 2004
- p.54 Onder: beeld van Julia Mamaea, moeder van keizer Alexander Severus. Grieks-Romeinse Museum, Alexandrië (nr 3225). In: *goden en farao's*, tentoonstellingscatalogus museum Boymans - Van Beuningen, Rotterdam, 1979
- p.55 Onder: reconstructie van een beeld van keizer Alexander Severus. Glyptotheek, München. Foto: Karin Peterson
- p.60 Kaart van het Severische huis

Eerder verschenen Cahiers

In 1995 verscheen het eerste Couperus Cahier als begin van een reeks essays en wetenschappelijke publicaties. Ieder Cahier belicht uitvoerig en diepgravend een bepaald aspect van het werk van Louis Couperus. De Couperus Cahiers staan onder redactie van Peter Hoffman, Maarten Klein en Karin Peterson (eindredactie).

- Couperus Cahier I (1995) Jeannette E. Koch, *Zingende lijnen, gebeeldhouwde impressies. Louis Couperus 'Reisimpressies' (1894)* [niet meer leverbaar]
- Couperus Cahier II (1996) Bas Heijne, *Angst en schoonheid. Over Louis Couperus en Indië*
- Couperus Cahier III (1996) Caroline de Westenholz, *Een witte stad van weelde. Louis Couperus en Nice (1900-1910)* [niet meer leverbaar]
- Couperus Cahier IV (1998) Maarten Klein, *'Wist een mensch ooit iets...' Van oude mensen in nieuw licht*
- Couperus Cahier V (2000) Feico Hoekstra, *Een tempel voor de ziel. Over Pier Pander en Louis Couperus*
- Couperus Cahier VI (2001) Manfred Horstmanshoff, *'En ik verheugde mij om de rijzende zon'. Een gladiatorenverhaal van Louis Couperus*
- Couperus Cahier VII (2002) Ineke Sluiter, *Hoogmoed en Ironie: Couperus' Xerxes*
- Couperus Cahier VIII (2003) Karin Peterson, *Generaties rond Couperus. Genootschappen 1928-2003*
- Couperus Cahier IX (2005) Piet Kralt, *De goden, de schoonheid en het ogenblik. God en de mens in het werk van Louis Couperus*

U kunt de reeds verschenen Cahiers bestellen voor € 12,50 per aflevering door overmaking van het bedrag op giro 600367 van het Louis Couperus Genootschap te Den Haag, onder vermelding van het gewenste nummer. Buitenlandse donateurs kunnen het bedrag (in Eurolanden kosteloos) overmaken op genoemde rekening onder vermelding van IBAN: NLS9 PSTB 0000 6003 67 en BIC: PSTBNL21. Vergeet niet ook uw volledige naam en adres op de overschrijving te vermelden.

Abonnementen

Cahier-abonnees ontvangen 20% korting en krijgen automatisch een factuur toegestuurd. Wilt u ook Cahier-abonnee worden? Maak dan € 10,- over op giro 600367 onder vermelding van 'nieuwe Cahier-abonnee'. Alle vermelde bedragen zijn inclusief verzendkosten.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
I Keizers en geschiedschrijvers	7
Tweeëneenhalve eeuw keizerschap	7
Romeinse geschiedschrijvers	13
II De priester uit het oosten	17
De cultus van Elagabal	17
De dans van de hogepriester	20
De nieuwe Antoninus	25
Keizer in het oosten	28
III Keizer van Rome	31
Frivool gedrag	31
De macht van de vrouwen	33
Hierocles	35
Religieuze hervormingen	36
Heilige huwelijken	39
De onoverwinnelijke priester-keizer	41
IV De ondergang	45
De adoptie van Alexianus	45
Heliogabalus en Alexander	46
Het Noodlot slaat toe	49
Alexander <i>Augustus</i>	50
V Conclusie	52
Noten	57
Bijlage: Het Severische Huis	60
Illustratieverantwoording	61

Dit Cahier verscheen mede dankzij de financiële steun van

*Uitgegeven in 2006 door
Stichting Louis Couperus Genootschap
Postbus 11637
2502 AP Den Haag*

Colofon

Redactie Couperus Cahiers:
Peter Hoffman
Maarten Klein
Karin Peterson (eindredactie)
Vormgeving: Pim Oxener BNO, Boskoop
Druk: Macula, Boskoop

Foto omslag:
Borstbeeld van Heliogabalus,
Capitolijns Museum, Rome
Foto: Ellen Kraft

Van dit Cahier verschenen 350 genummerde en
door de auteur gesignde exemplaren

Dit is nummer:

Heliogabalus: geschiedenis, droom en nachtmerrie

Historische achtergronden bij *De berg van licht*

Voor dit jubileumnummer heeft de historicus Martijn Icks een essay geschreven over de beruchte en losbandige keizer Heliogabalus, die door Louis Couperus uitvoerig is geportretteerd in *De berg van licht*. In de oudheid is over de keizer zeer negatief geschreven. In de *Historia Augusta*, een geschiedschrijving uit de vierde eeuw, wordt Heliogabalus uitgemaakt voor 'niet alleen de laagste van alle tweevoeters, maar zelfs van alle viervoeters'. De schrijver meent zelfs dat het keizertje in schande en weelde tirannen als Nero, Vitellius en Commodus is voorbijgestreefd. Martijn Icks vraagt zich af of Heliogabalus werkelijk 'zo doorslecht was als de *Historia Augusta* en andere antieke werken ons willen doen geloven. Hoe kwam de keizer aan die inktzwarte reputatie? En waarom was Couperus er zo op gebrand om hem in een positiever daglicht te stellen?

Om op deze vragen antwoord te kunnen geven, verdiept de auteur zich nader in de geschiedenis en doet een geslaagde poging om het leven van de keizer zo objectief mogelijk te reconstrueren aan de hand van de geschriften van de geschiedschrijvers aangevuld met andere bronnen, zoals inscripties en munten. Daarnaast geeft hij antwoord op de manier waarop Couperus het literaire materiaal uit de Oudheid heeft gebruikt om zijn eigen verhaal over de legendarische keizer uit te werken.

Martijn Icks is historicus en werkt aan een promotieonderzoek op de Universiteit van Nijmegen.

Het Louis Couperus Genootschap bevordert het onderzoek naar leven en werk van Louis Couperus. In de Cahiers krijgen wetenschappelijke artikelen en essays over Louis Couperus een passende plaats.

Louis
Couperus
Genootschap

Postbus 11637
2502 AP Den Haag